MARS *et* HISTORIA

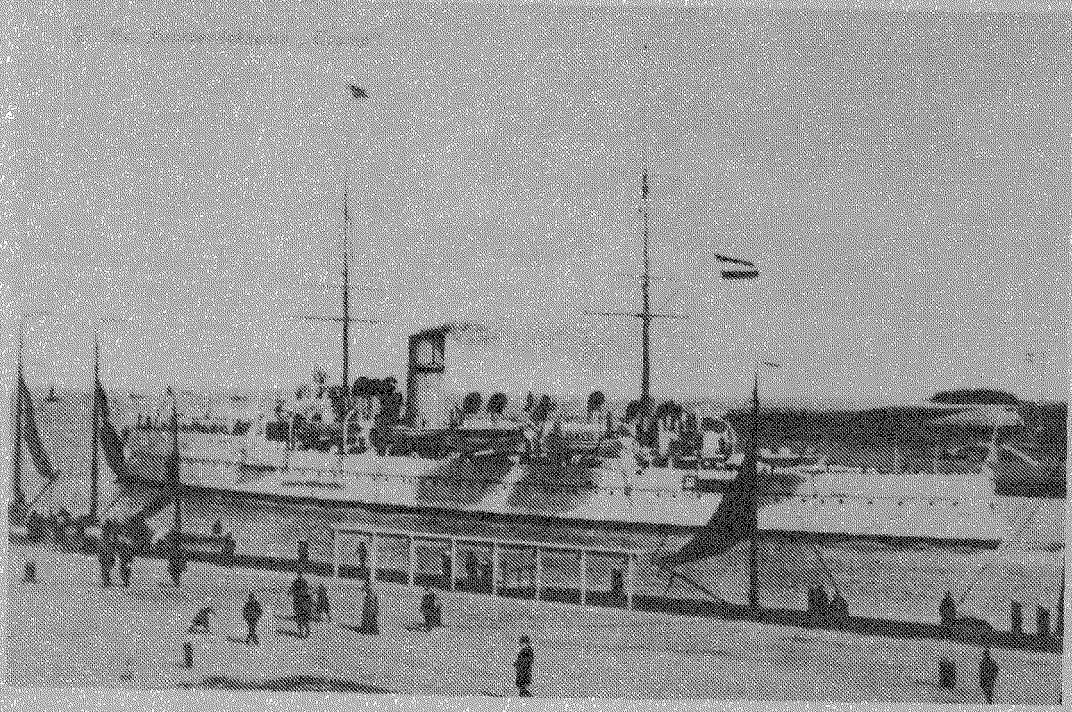

17e Jaargang nummer 6 - november/december 1983

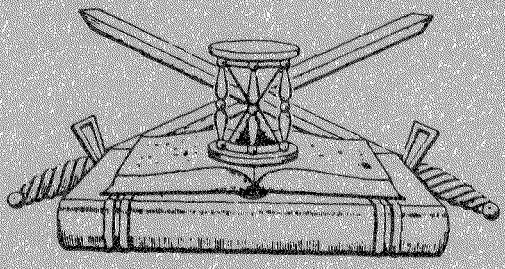

ORGAAN
van de Nederlandse Vereniging ter beoefening van de Militaire Historie. Opgericht 20 augustus 1966. Verschijnt 6 x per jaar.

Beschermheer: Z.K.H. Prins Bernhard der Nederlanden.

SAMENSTELLING VAN HET BESTUUR:
Voorzitter: C.A. Heshusius, **Vice-Voorzitter:** H. Muller, **1e Secretaris:** M.H.G. Coolen, **Penningmeester: drs. J.A. Bom, 2e Secretaris:** E.W. van Popta, **Leden:** jhr. D.J.H.N. den Beer Poortugael, J. van den Berg, B.C. Cats, B.W. Hopperus Buma, F.J. van Lier, C.B. Nicolas, H. Ringoir.
Adviseur: mr. Ch.L.M. Schaepman.

ADRESSEN DAGELIJKS BESTUUR:
Voorzitter: Van Alkemadelaan 350, Flat 316, 2597 AS 's-Gravenhage, tel.: 070-248495. **1e Secretaris:** Fluitekamp 71, 3828 WG Hoogland, 033-804025. **Penningmeester:** Storm van 's-Gravesandeweg 23, 2242 JB Wassenaar, tel.: 01751-18624. De contributie bedraagt per jaar min. *f* 35,00 te storten op rek.no. 65.82.12.125 van de Nederlandsche Middenstandsbank Wassenaar, t.n.v. de Nederlandse Vereniging van Militaire Historie of op giro 29 40 790 van de N.V.M.H. te Wassenaar.

SAMENSTELLING REDAKTIE-WERK-COMMISSIE: J. van den Berg, E.W. van Popta.

Redaktie-adres: Mgr.Bekkerslaan 151, 2286 CE Rijswijk (Z.H.), tel.: 070-937425.

AFDELINGSCORRESPONDENTEN:

(1) 'KRIJGSGESCHIEDENIS, KORPSGESCHIEDENIS KL' olv H. Ringoir, Poolshof 6, 2241 BA Wassenaar 01751-16421.
(2) 'TRADITIES EN CEREMONIEEL olv P. van der Burg, Hoofdstraat 94, 3972 LC Driebergen 03438-17588.
(3) 'UNIFORMKUNDE' olv F.A.Th. Smits jr, Mgr van Steelaan 232, 2273 EW Voorburg 070-865372.
(4) 'RIDDERORDEN EN ONDERSCHEIDINGEN' olv H.G. Meyer, Vollenbergstraat 6, 5801 RP Venray 04780-82992, B.W. Wagenaar, Handelstraat 18, 1901 VA Castricum 02518-53084.
(5) 'MILITAIRE EMBLEMEN' olv B.C. Cats, Claudiagaarde 72, 1403 JR Bussum 02159-13563, C. van Ekeris, Anslostraat 183, 2533 KD 's- Gravenhage 070-886566.
(6) 'WAPENS EN MUNITIE' olv J. Lenselink, Oxfordlaan 49, 2314 EB Leiden 071-894012.
(7) 'MILITAIRE MUZIEK' olv mr R.A. Schimmel, de Mildestraat 57, 2596 SW 's-Gravenhage 070-246568.
(9) 'MARITIEME GESCHIEDENIS' olv M.K. Zaagman, Ds van den Boschlaan 225, 2286 PH Rijswijk (ZH) 070-946539.
(10) 'NAPOLEONTICA' olv prof. dr H.P.L. Harms Vogts, Denenburg 145, 2591 AC 's-Gravenhage 070-
(11) 'TWEEDE WERELDOORLOG' olv J.H. Berlemon, Porceleinvlinder 5, 2317 JZ Leiden 071- 220545.
(12) 'MILITAIRE EN CIVIELE MINIATUURFIGUREN' olv C. Frazer, H. Cleyndertweg 461, 1025 DT Amsterdam 020-368331.
(13) 'VAANDELS EN STANDAARDEN' olv Kl. Sierksma, 'Huize Midgaard', Aan de Brink 36, 1399 GX Muiderberg 02942-1470.
(15) 'KONINKLIJKE MARINE' olv L.L. von Münching, Middelweg 85, 2241 AP Wassenaar 01751-10045.
(16) 'MILITAIRE GENEALOGIE' olv H. Ringoir zie (1)
(17) 'MILITAIRE FOLKLORE' olv F.W. van Steen, Lion Cachetstraat 2, 3851 ZE Ermelo 03417-51983.
(18) 'MILITAIRE VOERTUIGEN EN TANKS' olv M.C. van der Hoog, Draaiboom 10, 4817 WR Breda 076-812094, J. Bloemendaal, Scheldelaan 10, 2105 XG Heemstede 023-291324, W. den Dunnen, Burgersdijkstraat 75, 2522 WD 's-Gravenhage 070-989740.
(19) 'KONINKLIJKE LUCHTMACHT' olv J. van den Berg, Cronestein 85, 2804 EL Gouda 01820-34283, P.C.Boer, Waterklaver 2, 2804 PN Gouda 01820-35332.
(20) 'KNIL' olv W.R. van der Weide, Groningensingel 531, 6835 EV Arnhem
(21) 'MILITAIRE BIBLIOGRAFIE TIJDSCHRIFTEN' olv J.A.C. Bartels, Santhorstlaan 50, 2242 BH Wassenaar 01751-12222.
(22) 'MILITAIRE GEDENKTEKENS EN MONUMENTEN' olv J. Albarda, Lindenheuvel 12A, 1217 JX Hilversum 035-46815, drs J.A. Bom, Storm van 's-Gravenzandeweg 23, 2242 JB Wassenaar 01751-18624.
(23) 'KORPS MARINIERS' olv drs J. Nuis, Graaf Willem de Oudelaan 187, 1412 AS Naarden 02159-46037.

Studieafdelingen waarvoor het correspondentschap (nog) vacant is:
(8) 'HISTORISCHE NEDERLANDSE VERSTERKINGEN (OVERZEE)
(14) 'EERSTE WERELDOORLOG'.

Op de voorkant:
Hr. Ms. 'Tromp' vertrekt uit Den Helder. Zie het artikel elders in dit nummer.

Reeds verschenen nummers kunt U, zolang de voorraad strekt, aanvragen bij de heer J. van Berg, Cronestein 85, 2804 EL Gouda.

MARS *et* HISTORIA

De 'NEDERLANDSE VERENIGING TER BEOEFENING VAN DE MILITAIRE HISTORIE', opgericht op 20 augustus 1966 en erkend bij K.B. no. 50 van 14 juni 1968, is er voor allen, die zich verdiepen in de studie van geschiedenis, ceremoniëel, tradities, uniformen, emblemen, wapens en onderscheidingen van militaire en semi-militaire organisaties, meer in het bijzonder die van Nederland en de (voormalige) overzeese Rijksdelen.

MILITARIADE

Een tweemaandelijkse rubriek vol wetenswaardigheden voor U verzameld door F.J. van Lier.

1. Onze vice-voorzitter, de heer Muller, maakte mij attent op een nieuwe knipselkrant, die in januari 1984 gaat verschijnen, voorshands 26 keer per jaar. In die knipselkrant worden alle berichten over archeologische vondsten en ervaringen in Nederland gepubliceerd. Dat daar zeer vaak interessante artikelen van militair-historisch belang bij zijn, is evident. Het knipselnieuws zal iedere twee weken met gemiddeld 16 pagina's informatie op formaat A4 komen. Het wordt gepubliceerd door Documentatiebureau RIAL, Postbus 110, 1440 AC Purmerend en zal per jaar circa *f* 78,- exclusief BTW gaan kosten. Nadere informatie verkrijgt U door het bovengenoemd Documentatiebureau RIAL even een briefkaartje te sturen.

2. Mag ik U nog eens opmerkzaam maken op het Defensie Info-Centrum aan de Lange Poten 6a te 's-Gravenhage, dat maandag tot en met vrijdag van 09.00 tot 17.30 uur is geopend. Naast informatiecentrum over alle defensiezaken, is het ook verkooppunt van allerlei voor onze leden belangwekkende artikelen, zoals de uitgaven van de historische secties van onze krijgsmachtdelen, grammofoonplaten van militaire kapellen, brochures over de krijgsmacht etc.
   Kunt U zelf moeilijk langs komen, neem dan de telefoon, bel 070-722560 en U krijgt alle gewenste informatie. Natuurlijk kunt U ook schrijven aan Defensie Info-Centrum, Postbus 20701, 2500 ES 's-Gravenhage.

3. Onder de titel *'Utrecht ommuurd'* zal vanaf 3 november 1983 tot en met januari 1984 bij de Gemeentelijke Archiefdienst te Utrecht een tentoonstelling gehouden worden over de stedelijke verdedigingswerken. Uitgangspunt was een studie over de Utrechtse stadsversterkingen in de Middeleeuwen, een periode waaruit weinig afbeeldingen zijn overgeleverd. Op deze tentoonstelling zullen daarom afbeeldingen worden getoond uit de 17e, 18e en 19e eeuw.
   In verband met de tentoonstelling werd een boek samengesteld getiteld *'Utrecht ommuurd'*, de stedelijke verdedigingswerken van Utrecht. Het bevat de resultaten van een eerste diepgaand onderzoek naar de middeleeuwse stadsverdediging. Na de inleiding van gemeentelijk archeoloog drs. T.J. Hoekstra, volgt een bijdrage van gemeentelijk archivaris dr. J.F.A.L. Struick, waarin hij, op grond van annalen, kronieken en oorkonden een analyse maakt van de waarde van de wal bij belegeringen. In de daaropvolgende hoofdstukken beschrijft drs. L.C. van der Vlerk haar onderzoek in de reke-

ningen van de stedelijke schutmeester naar de Utrechtse stadsversterkingen in de middeleeuwen. Zij behandelt de eerste stadsversterking, de verdedigingswerken in de late middeleeuwen, de belanghebbenden bij de stadsverdediging en de verschillende doelen waartoe stadsbuitengracht, muur, poorten en torens werden gebruikt. In het afsluitende hoofdstuk maakt S.K. Wilmer-Hazemeijer, assistent-conservator van de Prentenverzameling van de Gemeentelijke Archiefdienst, een wandeling rond de stad in de 17e eeuw. Het boek bevat ca. 168 blz. met vele illustraties. De prijs tot 1-1-1984 is *f* 29,50, daarna *f* 32,50. Het is te bestellen bij Uitgeverij *'Kwadraat'*, Antwoordnummer 3509, 4100 VP Vianen.

4. Een van de wat kleinere zusterverenigingen van de onze is de *'Vereniging van Nederlandse Wapenverzamelaars'*, opgericht in 1962. Ter gelegenheid van het 20-jarig bestaan verscheen kort geleden een jubileumnummer van *'De Wapenverzamelaar'* met een keur van welverzorgde artikelen, waarvan ik wil noemen:
   - *'Een moderne visie op het begrip dapor'* over de vormgeving van de Indonesische kris door G. Tammens.
   - *'Terminologie van het Japanse zwaard'* door J. Kuipers.

   Ook de overige, wat kortere maar eveneens fraai geïllustreerde artikelen zijn de moeite van het lezen waard. Al met al is het een mooi, goed gedrukt jubileumnummer geworden, dat als los nummer à *f* 7,50 verkrijgbaar is bij J. Kuipers. Fossemaheerd 144, 9737 KK Groningen (tel. 050-415567).

5. Ten behoeve van Uw documentatie wil ik U gaarne wijzen op een aantal tijdschriftartikelen, die mogelijk Uw aandacht waard zijn. Zo verscheen in *'Oud-Wapenbroeders'* van augustus 1983 een artikel van ons medebestuurslid H. Ringoir over *'Onderscheidingen aan vaandels'*, 'n stuk dat ook niet misstaan zou hebben in ons orgaan. Het is overigens een vervolg op een eerder (juni) geplaatst artikel over de hechting van de Militaire Willemsorde aan vaandels. Ook dat artikel verscheen in het blad *'Oud-Wapenbroeders'*. Ons medebestuurslid Jhr. Den Beer Poortugaal maakte mij attent op deze artikelen, waarvoor dank!
   Op basis van uitwisseling van de organen, ontvangt onze vereniging al jaren het blad *'Samlarnytt'* van de Zweedse vereniging *'Nordstjärnan'*. In het julinummer 1983 staan artikelen over giberne plus patroontas van Zweedse Jagers en over de infanterietabel (Zweeds) van 1899. Een en ander voorzien van enige duidelijke foto's.
   Ten slotte nog aandacht voor het Belgische blad *'La Figurine'*, dat een speciaal nummer (3e trimester 1983) wijdde aan de uniformen van cadetten in België, Frankrijk en Pruissen. Helaas ontbreekt Nederland hierbij, terwijl toch daar ook verschillende cadettenopleidingen bestonden en nog bestaan. Wellicht iets voor een van onze leden om daarover eens een goed artikel voor ons eigen orgaan te schrijven!

6. In de Verenigde Staten bestaat al sedert 1963 de *'International Naval Research Organisation'* (oorspronkelijke naam was *'Naval Records Club'*). De organisatie moedigt een studie van marineschepen en marinehistorie aan en wil een internationaal forum zijn voor allen die geïnteresseerd zijn in de marine.
   De voornaamste functie van de organisatie is het uitgeven van een kwartaal-tijdschrift, getiteld *'Warship International'*, 'n blad van zo'n 100 pagina's per nummer met vele foto's en tekeningen. Daarnaast biedt de I.N.R.O. een boekenservice, waar marine-boeken met 10% korting kunnen worden gekocht en een Foto-service, die sets foto's van oorlogsschepen aanbiedt tegen nominale prijs. Het lidmaatschap kost minimaal $ 15,- per jaar en aanmelding kan geschieden bij Mr George F. Dale, membership secretary I.N.R.O., P.O. Box 3249, 1st Street Station, Radford, Virginia 24143, U.S.A.

7. Op 13 september 1983 werd het eerste exemplaar van de brochure *'Het Cavalerie Ere-escorte'* door de oud res-majoor der Huzaren mr. F.W.E. Baron van Lynden aangeboden aan de stalmeester van H.M. de Koningin, de majoor der Koninklijke Marechaussee H. van den Hout. Deze brochure, uitgevoerd in kleurendruk op kunstdrukpapier, bevat in 16 pagina's ontstaan, geschiedenis en taken van de Cavalerie ere-escorte. Vooral op Prinsjesdag zullen velen van ons met bewondering gekeken hebben naar de twee pelotons Huzaren in groot tenue, die de gouden koets begeleidden. Het is waarlijk een schitterend gezicht. De foto's in de brochure zijn al even schitterend! Weinigen realiseren zich echter welke grote organisatorische inspanningen hiervoor moeten worden geleverd, nu het leger geen paarden meer gebruikt. De Cavalerie houdt deze traditie evenwel in ere. Officieren, onderofficieren en huzaren, zowel beroepsmilitairen als dienstplichtigen en reservisten die de ruitersport beoefenen, komen regelmatig bijeen om het escorterijden te oefenen. Dat alles kost - vooral wat betreft de uniformen - veel geld, grotendeels opgebracht door donateurs van de Stichting Cavalerie Ere-escortes. Belangstellenden kunnen de brochure bestellen door *f* 10,- over te maken op girorekening 262700 t.n.v. de penningmeester van de Stichting Cavalerie Ere-escortes te Zevenhuizen onder vermelding van *'brochure'*, waarna toezending franco zal geschieden. De opbrengst van de brochures zal worden besteed aan uniformvervanging.

8. Zoals gebruikelijk wil ik ook nu weer enige nieuwe boeken aankondigen, die - vooral voor de uniformkundigen - van belang kunnen zijn.
   - *'Die Herzoglich Nassauische Brigade im Feldzug 1866'*, door Walter Rosenwald. Uitgave van Schellenbergsche Verlagsbuchhandlung, Feldbergstrasse 31, 6204 Taunusstein 2, W. Duitsland. De inhoud bevat een schat aan gegevens over het aanzien, de organisatie, de uniformering van de troepen die deelnamen aan de Veldtocht aan de Main in 1866. Het boek telt 312 bladzijden met 130 afbeeldingen, waarvan 22 in kleur (talrijke afbeeldingen voor het eerst nu gepubliceerd!). Het formaat is 17 x 24 cm, kunstlederen omslag met goudopdruk en fraaie stofomslag. De prijs is DM 59,-.
   - *'Die Infanterie-Regimenter Friedrich des Grossen'* door Gunter Dorn en Joachim Engelmann. Dit boek is zonder meer een bibliofiele kostbaarheid. Vooral de prachtige kleurentekeningen van Günter Dorn dragen daartoe bij. Van alle regimenten uit de Zevenjarige oorlog (1756-1763) worden uniformen en vaandels in al hun kleurenpracht getoond. Daarnaast beschrijft Joachim Engelmann de kroniek van elk regiment. Het boek verschijnt in groot-formaat (30 x 21 cm) in een genummerde kleine oplage. Het bevat 160 bladzijden. De prijs is DM 168,-. Uitgeverij Podzun-Pallas-Verlag GmbH, Markt 9, 6360 Friedberg 3, W. Duitsland.
   - *'United States Military Medals and Decorations'* door Jack Britton met illustraties van alle militaire onderscheidingen van de U.S., inclusief die van NASA. Prima boek voor snelle identificatie van de vele Amerikaanse militaire medailles en overige onderscheidingen. Prijs (met harde omslag) $ 11,95. Te bestellen o.a. via Boekhandel Houtschild te 's-Gravenhage (tel. 070-467949).
   - *'Military Shoulder Patches of the US Armed Forces'* derde druk, geheel bijgewerkt t/m 1980, door Jack Britton en George Washington jr. Maar liefst 1875 foto-afbeeldingen in kleur! Prijs in softcover ± *f* 52,-, hardcover ± *f* 70,-. Te bestellen als het hiervoor genoemde boek.
   - *'Die Träger des Deutschen Kreuzes in gold'* - Heer, Luftwaffe und Marine - door Horst Scheibert. Uitgave van Podzun-Pallas-Verlag GmbH, Markt, 9, 6360 Friedberg 3, W. Duitsland. Prijs DM

58,-. Verdere gegevens zijn mij niet bekend.

9. Het 13e Zelfstandige Verkenningseskadron heeft ter gelegenheid van de opheffing een geschiedenisboek uitgebracht. Hierin is op 130 bladzijden, verfraaid met 145 foto's, de geschiedenis van het eskadron vanaf de oprichting in 1967 tot en met het afscheid in 1983 beschreven. Belangstellenden kunnen dit boek, een éénmalige uitgave waarvan nu nog slechts 75 exemplaren beschikbaar zijn, ontvangen door *f* 5,- over te maken op girorekening 2955316 t.n.v. penningmeester Officierfonds, postbus 10050, 5688 ZX Oirschot. (Ontleend aan Mededelingen VOC, oktober 1983.)

10. Van ons lid de heer De l'Ecluse ontving ik het bericht, dat hij vlak bij het Imperial War Museum een leuk winkeltje ontdekte, waar allerlei militaire zaken als miniatuurfiguren, emblemen, uniformen en onderscheidingen worden verkocht. Voornamelijk van het Britse leger. De naam en adres zijn als volgt: John Tunstill Soldiers Shop, 44, Kennington Road, London SE1 78L, tel. 01-928 7479. Doe er Uw voordeel mee als U weer eens in Londen komt!

W.E. van POPTA

Hr.Ms. Pantserschip Maarten Harpertsz. Tromp van Soerabaja naar Den Helder

4 augustus - 2 december 1917

Toen kapitein ter zee J.C. Bentz van den Berg met Hr. Ms. pantserschip *'De Ruyter'* in 1915 van Nieuwediep naar Nederlandsch-Indië was vertrokken, volgde de commandant - na kleine koerswijzigingen wegens het mijnenveld bij de mondingen van de Theems - de normale route: Engelse Kanaal, Golf van Biskaje, Middellandsezee, Suezkanaal en Indische Oceaan. De 5e december op Ceylon aangekomen, werd een groep adelborsten 2e klasse van de *'De Ruyter'* overgeplaatst aan boord van Hr. Ms. *'Hertog Hendrik'*, met welk schip zij de thuisreis ondernamen.

Hr. Ms. *'De Ruyter'* arriveerde op 17 december te Tandjong Priok. Acht dagen later werd het oorlogsschip toegevoegd aan *'Het Nederlandsch Eskader in Oost-Indië'*. Kapitein ter zee Bentz van den Berg werd overgeplaatst op Hr. Ms. *'M.H. Tromp'*, van dezelfde grootte en sterkte als *'De Ruyter'*. Ook de *'Tromp'* maakte deel uit van het eskader. Het waren dubbelschroefschepen.

NEGENTIEN MAANDEN LATER

Negentien maanden nadat Ktz. Bentz van den Berg met de *'De Ruyter'* in Indië was aangekomen langs normale zeewegen, verliet hij 4 augustus 1917 met de *'Tromp'* het Marine-etablissement te Soerabaja voor de thuisreis. De bemanning bestond uit 375 opvarenden. Het zou een reis worden van vier maanden. Door de maritiem-politieke maatregelen der oorlogvoerenden hadden ter zee grote veranderingen plaats. Voor de neutrale scheepvaart kon noch het Suezkanaal, noch de Kaaproute worden gevolgd. De reis van Soerabaja ging via Japan, de Stille Oceaan met aanlopen van Honolulu; vandaar naar San Francisco, om vervolgens door het enige jaren tevoren voor de scheepvaart geopende Panamakanaal New York te bereiken. Nog een uit zeemansoogpunt moeilijke en zware reis over de Atlantische Oceaan, benoorden

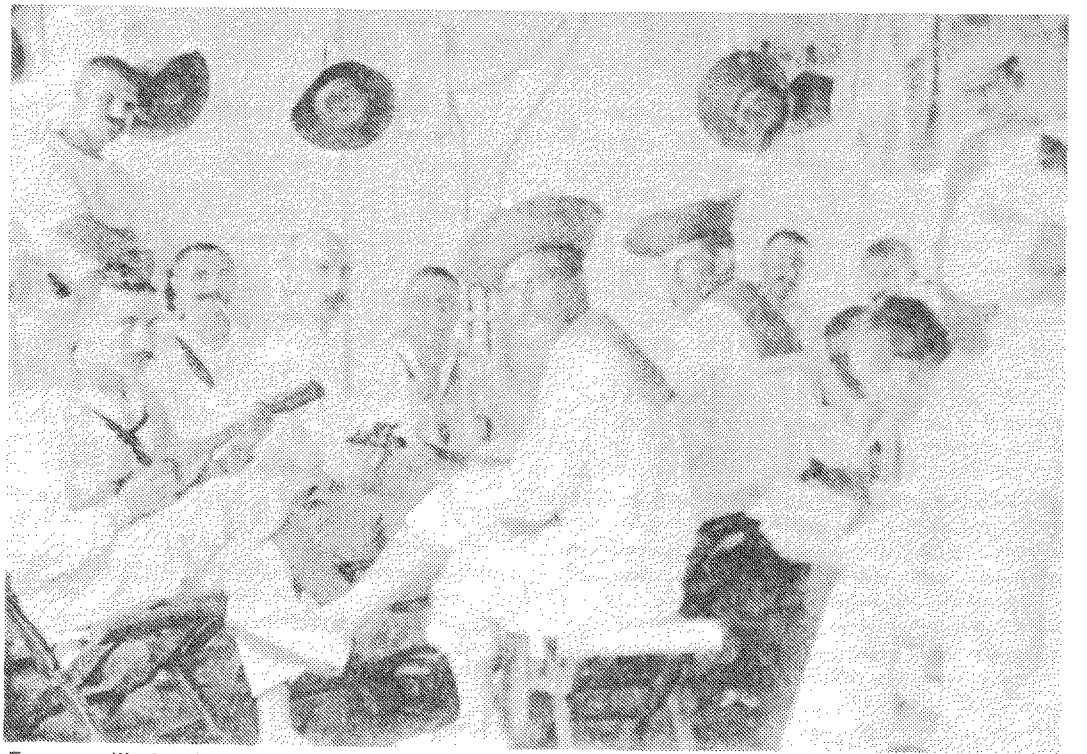

Een gezellig hoekje op de 'Tromp'. Uit: J.W.J. Baron van Haersholte, Het Gulden Boek der Zee, Haarlem 1914.

de Faroër eilanden wachtte hen, om vervolgens door de z.g. Vrije Vaargeul Den Helder te bereiken. De 'Vrije Vaargeul' was een smalle zeestrook in de Noordzee, die bij Udsire, een eilandje aan de Noorse zuidkust begon, en doorliep tot aan de Belgische kust. Deze strook zee was hoogstens tien engelse mijlen breed. De route werd aangegeven door lichtschepen en een aantal lichtboeien. Sedert de door Duitsland afgekondigde Onbeperkte Duikbootoorlog was deze strook zee de enige weg door de Noordzee om Nederland te bereiken.

DE STILLE OCEAAN

Toentertijd was het een zeldzaamheid als een schip van de Koninklijke Marine de Pacific-Oceaan overstak. Wanneer ik de beide stoom-zeilschepen, Zr.Ms. fregat *'Curaçao'* en Zr. Ms. schroefstoomschip 1ste klas *'Zilveren Kruis'* in de vorige eeuw buiten beschouwing laat, was het slechts Hr. Ms. pantserdekschip *'Noordbrabant'* in 1909, dat de reis tussen Nederlandsch-Indië en de westkust van Amerika uit en thuis over de Stille Oceaan maakte.

Tijdens de reis over de Pacific Oceaan heeft de *'Tromp'* vier bunkerhavens aangelopen voor het schip het Panamakanaal bereikt had. Eveneens moest te Colon worden gebunkerd. Vervolgens ging de reis naar New York, waar opnieuw van brandstof moest worden voorzien. Tijdens de grote oversteek van de Stille Oceaan had op Honolulu een ontmoeting plaats tussen de *'Tromp'* en Hr. Ms. *'Zeeland'*, het pantserdekschip was op weg van Nederland naar Indië. Hr. Ms. *'Zeeland'* was het eerste vreemde oorlogsschip, dat het Panamakanaal passeerde, de 4e augustus 1917.

Op 1 november 1917 arriveerde de *'Tromp'* te New York.

VERBLIJF ALDAAR

Tien dagen heeft de *'Tromp'* in New York gelegen. In opdracht van het Nederlandse ministerie van Marine moest 85 ton staalplaten worden geladen, welke platen dienden

voor herstelling van het schip na aankomst in Den Helder. Mogelijk heeft de commandant op zee reeds een telegram over de staalplaten ontvangen. Anders vernam hij het na aankomst in New York. Ik stel mij voor dat, zoals op een koopvaardijschip na aankomst de agent aan boord komt en met de gezagvoerder over de lading en wat er gelost moet worden onderhandelt. Zo heeft er aan boord van de *'Tromp'* een gesprek over de staalplaten plaats gehad met een of meer leden van het Nederlandse Gezantschap. Dat gaat dan ongeveer zo: *'Kolonel, er komt straks een lichter langszij van uw schip, geladen met staalplaten. Het is de bedoeling, dat u die platen overneemt en in Den Helder brengt.'* Scheepsbouwmateriaal was in die tijd in Nederland schaars, ook was er geen vervoer tussen Noord-Amerika en Nederland (de schepen werden door de Amerikaanse regering vastgehouden). In de derde plaats was het goedkoop, de *'Tromp'* zorgde voor eigen vervoer. Waarschijnlijk heeft de gever van de opdracht (het Ministerie) er nooit over nagedacht of het schip voldoende ruimte en gelegenheid had onderdeks de staalplaten te vervoeren, staal- en ijzerplaten vloer je niet uit, ze worden in rechte stand opgezet. Er mag geen lading op rusten of zelf met vocht in aanraking komen. Wat wil het geval aan boord van de *'Tromp'*? Volgens het reisrapport van de commandant kunnen *'de staalplaten wegens hun afmetingen niet in het benedenschip worden gestuwd en aldaar opgeborgen.'* Zij worden nu in vier partijen (aan stuurboord en bakboord) op het achterschip en op de bak (voorschip) gelegd, *'onderling gesteund door zware houten ribben en stalen sjorrings.'* De deklast is veilig in Den Helder aangekomen, maar je moet niet vragen hoe?
Door de aan dek gelegde staalplaten raakten al direct alle magnetische kompassen (andere kompassen waren er niet) zwaar van streek.

VERTREK VAN NEW YORK

De 10de november 1917 08.00 uur verliet de *'Tromp'* New York. Met het oog op de deklading staalplaten had buiten de Narrows kompanseren der kompassen plaats, opgedragen aan een firma uit de stad. Aanvankelijk was het standaardkompas spoedig in orde, maar de stuurkompassen lieten het afweten. Na verloop van uren verdwenen de kompasseerders. Het schip ging anker op tot aan het Ambrozevuurschip, aan de mond van de Hudsonrivier. Daar ten anker gekomen werden door de eerste officier, Kltz. B. Schreuders, de kompassen opnieuw gesteld, ook het standaardkompas.
De reis ging Kaap Race en vandaar noordoostelijk de Oceaan in. Verifiëring der kompassen heeft een oponthoud van acht uur gegeven. Blijkbaar waren ze niet goed. Toen het schip zich bevond op 60°40' noorderbreedte 20° westerlengte, bezuiden IJsland, *'vertoonde het stuurkompas zeer weinig richtkracht en werd onbruikbaar.'* De gestuurde koers werd elke vijftien minuten van het standaardkompas genomen.
Op 24 november in de middag werden bij helder weer de Faroër eilanden verkend. Op 28 november werd het eilandje Udsire aan de Noorse zuidkust bereikt, het begin van de z.g. Vrije Vaargeul. Hier had ook de ontmoeting met de Nederlandse sleepboot *'Witte Zee'* plaats van Nieuwediep gekomen. De sleepboot moest de *'Tromp'* convoyeren door de Vrije Vaargeul met het oog op *'de minder betrouwbare kompassen'*.
Als ik dit alles over de kompassen lees, kan ik niet de vraag ontwijken, n.l. toen in New York bleek, dat de staalplaten niet onderdeks konden worden gestouwd en als deklading zouden moeten worden meegenomen, had de commandant op grond van zijn zeemanschap deze platen niet moeten weigeren? Ik ben niet geheel op de hoogte met de hiërarchische verhouding bij de Marine. Het lijkt mij toe, dat in geval van beladen van een schip de gezagvoerder, of hij dit ambt vaart aan boord van een oorlogs- of van een koopvaardijschip, de beslissing bij hem ligt op grond van het te voeren zeemanschap. Als steun zou de commandant hebben mogen rekenen op de minister, die eveneens commandant van een oorlogschip is geweest.

ZWAAR STORMWEER

Op de thuisreis maakte de *'Tromp'* zwaar stormweer mee tengevolge van een hen achteropkomend zich snel verplaatsend stormgebied. Tot driemaal toe raakte het schip in diepe depressies, op 16, 19 en 22 november.

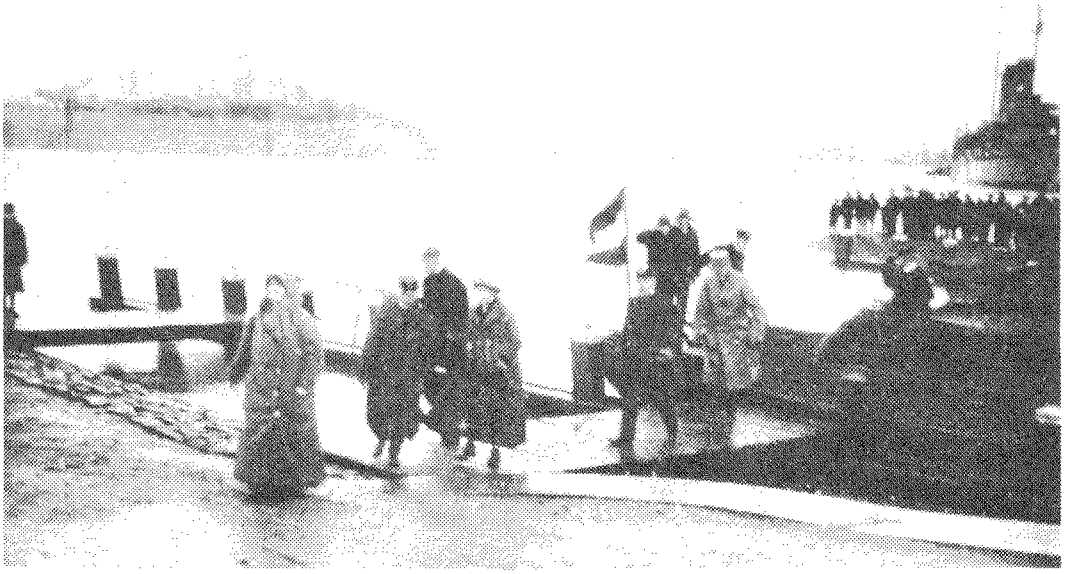

Hr. Ms. de Koningin terugkerend van haar bezoek aan Hr. Ms. 'Tromp' in de haven van Nieuwediep.

Na een dag van toenemende wind en zee kregen zij storm uit het zuidwesten, die na enige dagen overging in noordwest gepaard gaande met zeer hoge zee. Tijdens de zuidwester storm waren zij genoodzaakt bij te draaien, waardoor tijd werd verloren. Toen de wind begon af te nemen en de zee een regelmatiger loop te zien gaf, werd getracht weer koers te sturen door van de zee af te houden. Bij zo'n manoeuvre gaat het erom, dat hoe sneller de machines kunnen draaien, des te beter is de kans om voor de zee te komen. Hoe meer voor de zee liggend, des te sneller zouden de machines kunnen draaien. Tijdens het stormweer waren de kajuit en de slaaphut van de commandant, de zithut van de 1ste officier *'vrijwel onbewoonbaar'*. De grote patrijspoorten, waarschijnlijk nog afgesloten van binnen door stormkleppen, lieten bakken vol zeewater door. Het reisverslag vermeldt, dat meermalen 30 emmers moesten dienen de vertrekken enigszins bewoonbaar te maken.
Of het schip ook aan reparatie toe was!

Op zee werden de vlet, de stoomsloep en de jol aan de zee verspeeld. De meer genoemde sleepboot *'Witte Zee'* bracht twee sloepen voor de *'Tromp'* mee.

DOOR DE VRIJE VAARGEUL

Zoals we zagen werd op 28 november Udsire bereikt, waarmede het laatste traject van deze lange reis was begonnen. De zorgen voor een veilige aankomst in Den Helder waren niet gering. De kolenvoorraad slonk onrustbarend, de kompassen waren niet betrouwbaar. Op een gegeven moment, door mist, geraakte het schip buiten de grenzen der Vaargeul. Ook waren schip en sleepboot elkaar kwijt geraakt. Bij het ten anker gaan werd een anker met ketting verspeeld. *'Al mijn pogingen, het schijnen met het zoeklicht, het laten werken van de mistseinen, het lichtschip Doggersbank-noord te verkennen waren vruchteloos.'* Op 1 december werd het lichtschip Doggersbank-zuid gepasseerd. Het lichtschip Terschellingerbank naderend groeide de wind tot stormkracht. Behalve de sleepboot *'Witte Zee'* was ook de sleepboot *'Thames'* de *'Tromp'* tegemoet gevaren en had geconvoyeerd. Op zondag 2 december 1917 te 16.30 uur werd beoosten de haven van Nieuwediep geankerd. De reis was ten einde.

Hr. Ms. KONINGIN WILHELMINA KOMT BIJ AANKOMST AAN BOORD

Na het leed van deze zeer moeilijke thuisreis moet het voor alle opvarenden een bewijs

van intens medeleven zijn geweest H.M. de Koningin aan boord te zien. Zij kwam aan boord van *'haar schip'* en bij *'haar mannen'*.
Op bijgaande foto ziet u de Koningin, nadat zij de *'Tromp'* had verlaten, op de achtergrond links de *'Tromp'*, rechts Hr. Ms. *'Noordbrabant'*. Er is steeds eeuwenlang een hechte band geweest tussen de Koninklijke Marine en leden van het Huis van Oranje.
Dit is een verhaal van het pantserschip *'M.H. Tromp'* tijdens de eerste wereldoorlog, een verhaal, dat ik meende U niet te mogen onthouden.

A.F. LANCKER

Ook op ARGUIN wapperde de Nederlandse vlag

Ons lid, de heer G.D. Cornelissen de Beer, was zo attent mij een artikel te zenden van J.G. Vermeulen in het januarinummer 1982 van het 6 maal per jaar verschijnende tijdschrift *'Nederlandse Historiën'*, uitgegeven door W. van der Louw, Gerberasingel 94 te Berkel en Rodenrijs, die ook de uitgave van *'Mars et Historia'* verzorgt.
De auteur was bij zijn genealogisch onderzoek op het spoor gekomen van een achter-oudoom Joan Vermeulen, een broer van een rechtstreekse voorvader. Zoals het een naar mijn mening goed genealoog betaamt, heeft de heer Vermeulen zich niet alleen bepaald tot enige algemene gegevens zoals plaats en datum van geboorte, burgerlijke staat, godsdienst, plaats en datum van overlijden, maar werd hij geïntrigreerd naar de handel en wandel van deze oudoom Joan, die in 1711 naar Arguin was vertrokken. Welke beweegredenen van Nederlandse of persoonlijke aard lagen hieraan ten grondslag?

Om dat te proberen te weten te komen heeft de auteur eerst contact opgenomen met de (mogelijk hem reeds bekende) redactrice van Trouw. In zijn verslag citeert hij uit de gevoerde correspondentie: *'. . . de meeste handboeken hebben niets of zo goed als niets over de posten op de Westkust van Afrika benoorden Cabo Verde, waarvan Arguin de noordelijkste was . . . en in het boek 'Nederlanders overzee' leest men dat het kasteel van Goree of Goeree in de oorlog van 1672-1678 door de Fransen is veroverd . . . in de Koloniale Geschiedenis van Prof. Colenbrander is over Arguin niets te vinden . . . . vonden wij in Brockhaus een korte mededeling dat Arguin van 1685 tot 1717 toebehoord heeft aan Brandenburg, dat juist omstreeks die tijd Koninkrijk Pruisen werd . . .'*
De redactrice verwees vervolgens de heer Vermeulen naar de Duitse vertegenwoordiging hier te lande voor contacten met Duitse historici, naar alle waarschijnlijkheid omdat de Brandenburgers, vaak met Nederlandse schepen en schepelingen onder Brandenburgse vlag op West Afrika varend, hun eigen geschiedenis hebben geschreven. Via de in Duitsland gelegde contacten kwam de auteur terecht bij Prof. Thedoor Monod te Parijs, een zich reeds jarenlang met de geschiedenis van Arguin bezighoudende onderzoeker.
Eerst toen werd het de heer Vermeulen duidelijk welke rol de Nederlanders in Arguin hadden gespeeld.
Na het lezen van het buitengewoon interessante artikel is bij mij de vraag gerezen of er inderdaad (zo goed als) niets in ons eigen land over Arguin bekend was. Uit mijn betrekkelijk bescheiden boekenbezit inzake onze buitenlandse (militaire) historie, heb ik eerst diverse atlassen geraadpleegd. In de Bos-atlas 1910 en in de uitgave van 1932, evenals in de Columbus Welt Atlas van 1957

staat op de Westkust van Afrika even benoorden de 20° *'Arguin BK'*. Geen enkele lijst der gebruikte afkortingen geeft een betekenis van *'BK'*.
In de losbladige Elsevier Atlas 1951 staat aangegeven Capd Arguin (zal m.i. moeten zijn Cap d'Arguin). De Schoolatlas der Vaderlandsche Geschiedenis 1901 besteedt nauwelijks aandacht aan onze voormalige Afrikaanse bezittingen; Arguin wordt helemaal niet genoemd. Maar in Muir's Historical Atlas (1976) is een situatieschets van 1490 met de vermelding *'Arguin 1448 Portuguese'*; een andere schets laat Arguin in 1713-1715 in niemandsland liggen.
The Times Atlas of World History (1978) is meer precies; in het namenregister staat achter Arguin: *'island off NNW Africa, Portuguese settlement'*. Er wordt verwezen naar kaart 147 (Arguin, fortified by Portuguese 1448) en kaart 166 (situatie tussen 1500 en 1800): Arguin = Brandenburgs.
In ieder geval weten we nu, dat Arguin een eiland is met indertijd een Portugese versterking.

Nu literatuur. De heer Vermeulen noemt in een citaat de titel *'Nederlanders overzee'* zonder vermelding van auteur en/of uitgever. Zelf heb ik een boek met bijna een gelijkluidende titel: *'Nederlanders over de zeeën'*, onder redactie van Dr. J.C. de Haan en Jhr. Prof.Dr. P.J. van Winter, Utrecht 1940.
Hierin staat op blz. 43 plompverloren: *'In Nederland waren de belangen van Zuid Amerika en van Arguim* (driepoot!) *toevertrouwd aan de Kamer van Zeeland . . .'* Eerst op blz. 46 komt de verklaring *'. . . . In 1634 werd Arguim bezuiden Cabo Blanco genomen . . .'* en op blz, 67 *'. . . kort na de oprichting der tweede compagnie verloren wij de forten op het eilandje Goeree en te Arguim aan de Fransen, welke sterkten bij den vrede van Nijmegen Fransch bleven . . .'*
Uit deze aangehaalde zinnen blijkt toch wel dat de betreffende auteur(s) over hier te lande aanwezige gegevens hebben beschikt. De heer Vermeulen citeerde echter *'In de koloniale geschiedenis van Prof. Colenbrander is over Arguin niets te vinden.'*
Een 'misser' van Prof. Colenbrander of heeft de redactrice iets over het hoofd gezien? Encyclopedieën kunnen wel eens uitkomst bieden, maar noch de tweede noch de zesde druk van de WP vermeldt Arguin als trefwoord; wel wordt het zijdelings genoemd, maar niet in enig historisch verband. Daarentegen gaat merkwaardigerwijs Vivats geïllustreerde encyclopedie (Amsterdam 1908) zelfs op een detail in *'Klein fransch eilandje in den Atlantischen Oceaan bij de kust van de Sahara aan de ingang van de baai van Arguin; het eilandje is omgeven door voor de scheepvaart uiterst gevaarlijke riffen, waaronder de bank van Arguin, bekend door de schipbreuk van de Medusa 2 Juli 1816.'*
Nu wij een idee hebben van de strategische positie van het eiland (moeilijk te benaderen!), weten wij dat Bk staat voor Bank en dat er een schip is verongelukt in 1816.[1]

Keren we nu terug naar het contact Vermeulen-Monod en de hieruit verkregen gegevens welke niet alleen een bijzonder welkome aanvulling betekenen voor mijn collectie forten, maar naar mij voorkomt ook van belang zijn voor diegenen die zich interesseren in het wel en wee van onze voorvaderen in (weinig bekende) overzeese gebieden. Uiteraard bepaal ik mij tot mijn studie-terrein en de betreffende data laat ik hieronder volgen:

1443 Arguin door de Portugezen ontdekt, bezet en kort daarna versterkt. Het eilandje wordt het centrum van de gomhandel.
1633 Na een 8 dagen durend beleg door 3 schepen van de WIC valt Arguin in Nederlandse handen.
1678 De Franse Generaal Germain Ducasse verovert Arguin op de onzen.
1685 De Nederlander Cornelis Reers van Emden, in Brandenburgse dienst, bezet op 4 oktober het eiland en herstelt het verwoeste fort.
1693 Overlijden van C. Reers.
1695 Zoon Jan Reers volgt zijn vader op.
1702 Het fort heeft een bezetting van 20 Europeanen, een bewapening van 32 stukken, de muren zijn solide; op het eiland wonen 400 militair gedrilde Moren. Commandant en bezetting zijn in

dienst van Koning Friederich I van Pruisen.

1712 De zich 'goeverneur' noemende Nicolaes de Both arriveert 26 maart op Arguin. Hij wordt door Jan Reers ingewerkt en treedt 6 juli in functie. Vooral onder de Moren oefent hij een schrikbewind uit. Oudoom Joan, adviseur van de 'goeverneur', heeft erger kunnen voorkomen.

1716 De Both loopt over naar de Fransen, probeert de Pruisische sergeant Daniel Billon medeplichtig te maken, maar deze informeert de zojuist met het Nederlandse fregat *'De Koning van Pruisen'* aangekomen nieuwe commandant Jan Wijnen. Het fort wordt versterkt en de bezetting telt 9 Europeanen en 40 Moren.

1717 Koning Friederich van Pruisen verkoopt de Pruisische bezittingen in West Afrika (waaronder Arguin) aan de WIC. Jan Wijnen wordt echter niet teruggeroepen en blijft zich tegen de WIC verzetten.

1721 Op 26 februari verschijnen er 9 Franse schepen voor het fort, dat dan een bezetting heeft van 3 Europeanen en 40 Moren, en eisen de overgave. 8 Maart wordt het fort ingenomen, Jan Wijnen vlucht in de daarop volgende nacht. De verrader De Both keert 5 augustus op het fort terug, maar dan blokkeert de Emir van Trazza het eiland.

1722 Jan Reers verjaagt de Fransen en wordt weer commandant.

1723 Mislukte Franse aanval op Arguin.

1724 De Fransman Perier de Salvart verovert Arguin.

1727 De WIC ziet tegen een vergoeding van *f* 130.000,- van haar rechten af op de Westkust rond Arguin.

Heden ten dage is Arguin, behorende tot de staat Mauretanië, woest en onbewoond. Prof. Monod heeft er overblijfselen van Nederlandse oorsprong gevonden, zoals witte-klei pijpen, resten van aardewerk en handvormstenen; getuigenissen van ook hier een voor ons voltooid verleden tijd.

1. Het verongelukte schip was het Franse fregat *'Méduse'*. De in dit artikel genoemde Prof. Th. Monod is ook president van de Groupe pour la Recherche, l' Identification et l'Exploration de l'Epave de la Méduse (1816)' en heeft in deze functie ook onderzoekingen verricht en laten verrichten. Belangstellende lezers kunnen zich wenden tot G.R.I.E.E.M. 60, Grande Rue, 72450 Montfort-le-Rotrou, Frankrijk.

M.C. van der HOOG

De ontwikkeling van de tank

De huidige tank is ontwikkeld uit het pantservoertuig, dat in het begin van de twintigste eeuw is ontworpen teneinde de statische toestand van de loopgravenoorlog 1914-1918 te doorbreken. Het streven was gericht op het vervaardigen van een bewapend voertuig, dat de eigenschappen beweeglijkheid e vuurkracht bezat en daarnaast bescherming aan de bemanning bood.

Dit streven is in feite even oud als het oorlogvoeren zelf. Reeds 4000 jaar voor Christus werden strijdwagens gebruikt. Echter de ontwikkeling van de techniek maakte het pas mogelijk een strijdwagen te bouwen, die aan de eisen van de moderne oorlogvoering voldoet.

Tussen het ontstaan van de eerste strijdwagen en de moderne tank ligt een zeer lange periode. In het kort zal de ontwikkeling van dit wapen door de eeuwen heen worden gegeven. Zo ziet men dat de Sumeriërs, de oudste bewoners van Babylonië, de Ariërs, die vanuit Voor-Azië Mesopotamië binnen-

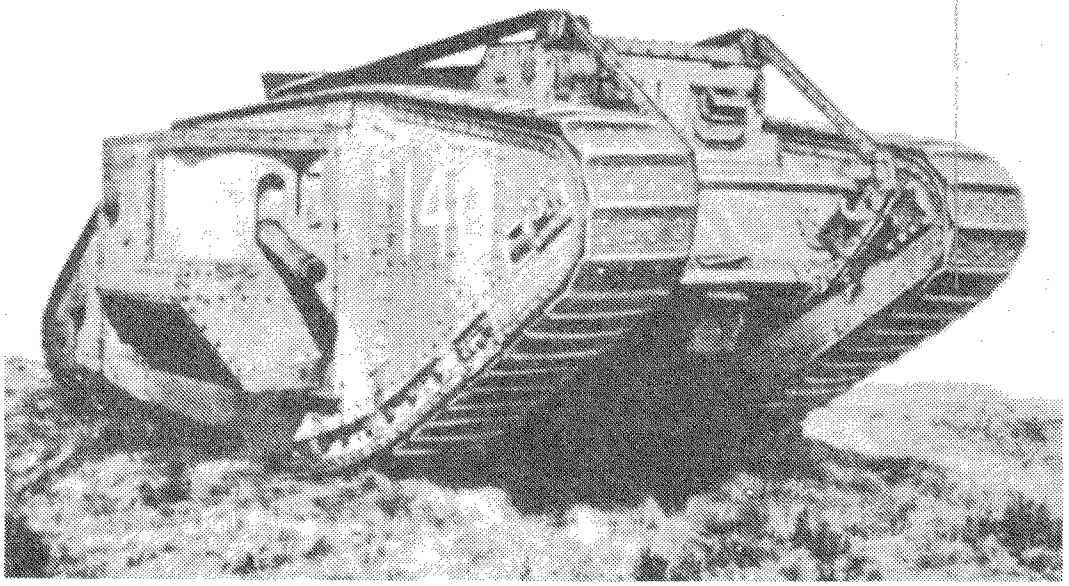

De Engelse Colonel Swinton, die landbouwtractoren door zwaar terrein aan het werk had gezien, ontwikkelde het idee om een dergelijke machine te pantseren en van bewapening te voorzien. Zijn idee, dat aanvankelijk veel tegenstand ondervond, werd krachtig gesteund door Sir Winston Churchill. Tenslotte werd in het grootste geheim een model ontwikkeld. Ten behoeve van de geheimhouding werden de onderdelen in verschillende fabrieken geproduceerd en verzonden als onderdelen van watertanks. Hierdoor kreeg de tank zijn huidige naam. Het geheim werd goed bewaard en op 15 september 1916 verschenen deze tanks voor het eerst op het slagveld. De verrassing en de morele uitwerking waren groot; zelfs voor de eigen partij was het succes zó onverwacht dat er onvoldoende troepen aanwezig waren om dat uit te buiten. Aanvankelijk vertoonden deze tanks veel gebreken. Na dit eerste optreden kregen de tanks de infanterie vóór te gaan in de aanval en vijandelijke mitrailleurs buiten gevecht te stellen. Het eerste grote succes behaalden de Engelsen op 20 november 1917 in de slag bij Cambrai (Frankrijk), waarbij de Hindenburg-linie werd doorbroken en met geringe verliezen aan eigen zijde een groot aantal Duitsers gevangen genomen werd. Vanaf deze tijd werd in vele landen met kracht de ontwikkeling van de tank ter hand genomen. De tanks hadden in de eerste wereldoorlog slechts tot taak de infanterie te steunen. Deze tanks konden derhalve zwaar zijn en behoefden geen hoge snelheid te ontwikkelen.

In de periode 1919-1939 werd een tweede type tank, de middelzware, ontwikkeld. Immers door het gebruik van de mitrailleur waren de charges van de cavalerie te paard op het slagveld onmogelijk geworden. Deze cavalerie had sinds Napoleon de taak om door de charge de beslissing te forceren, het succes van een aanval uit te buiten en de vijand geen gelegenheid te geven zich te reorganiseren. Deze tanks werden toen bestemd om laatstgenoemde taken over te nemen. Aangezien deze middelzware tanks bij de uitvoering van hun taken onafhankelijk van of in samenwerking met gemechaniseerde infanterie optreden, kon de aldus gemechaniseerde cavalerie met lichtere en snellere tanks worden uitgerust.

Tijdens de tweede wereldoorlog bleken tanks ook zeer geschikt voor een derde taak, namelijk het vernietigen van vijandelijke tanks. Tot aan het einde van de tweede wereldoorlog werden de tanks naar gewicht ingedeeld. De

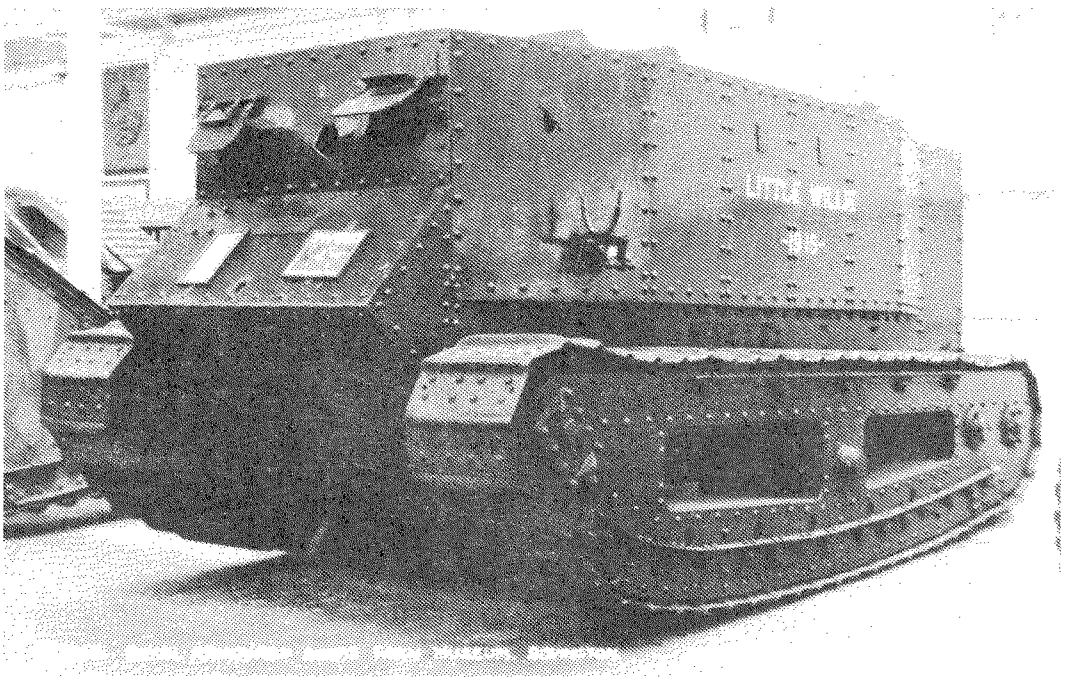

drongen, de Celten uit Ulster, de Assyriërs onder koning Assurnasirpal en koning Salmanasser, de Perzen, de Egyptenaren, de Grieken en de Romeinen gebruik maakten van strijdwagens of gepantserde torens. Behalve met strijdwagens waren de Romeinen ook uitgerust met bepantserde olifanten met gevechtstoren, trok Hannibal met olifanten over de Alpen en zette Kublai Kahn op het einde van de 13e eeuw nog olifanten in.
Het is niet goed mogelijk precies het eerste optreden van strijdwagens vast te stellen. Voorstellingen op oude vazen, reliëfs, graven en teksten maken het aannemelijk dat de eerste strijdwagens 4000 jaar voor onze jaartelling bestonden. In het begin waren de paarden niet beschermd, doch naderhand werden zowel de strijdwagens als de paarden bepantserd. Gegevens zijn bekend van 4-wielige, met leer bepantserde wagens, die gebruikt werden door de Chinese keizer Sun-Tjé (1200 voor Christus).
In Europa was het niet de strijdwagen maar de geharnaste ridder, die, gezeten op zijn gepantserd paard, van 500 tot 1500 na Christus het slagveld beheerste. De belangstelling voor de strijdwagen herleefde, nadat het buskruit de waarde van de persoonlijke bepantsering deed verminderen. In 1482 ontwierp en bouwde Leonardo da Vinci strijdwagens en beschreef nauwkeurig hoe deze wagens op tactische wijze moesten worden gebruikt. De regels die hij vaststelde, blijken nog verrassend modern te zijn. Hij schreef o.a.: *'Ik bouw veilige en gesloten wagens, die onkwetsbaar zijn en wanneer deze met hun geschut midden tussen de vijand verschijnen, moeten zelfs de grootste legers terugtrekken. Bovendien kan achter deze wagens de infanterie veilig en zonder tegenstand oprukken.'*
De rupsband werd in het begin van de 19e eeuw uitgevonden door Thomas German. Ook de naam van Krauterer wordt in dit verband wel genoemd. In de Krim-oorlog werd de stoomtractor van Beydle, die met schoepenwielen zorgt voor een geringe bodemdruk, gebruikt. Door de uitvinding van snelvurende mitrailleurs was de oorlogsvoering gedurende de eerste wereldoorlog in een nieuw stadium gekomen. Iedere infanterie-aanval - hoe zwaar ook door artillerie gesteund - liep in mitrailleurvuur en prikkeldraad vast. De oorlog werd een loopgravenoorlog. Een nieuw middel was nodig om het statisch karakter te doorbreken.

taakverdeling was als volgt:
- lichte tanks verrichtten verkenningen;
- middelzware tanks voerden de eigenlijke cavalerie-aanval uit;
- zware tanks werden ingezet ter ondersteuning van de infanterie.

Na de tweede wereldoorlog werd het accent verlegd naar de vuurkracht van de tank. Het gevecht moest beweeglijker worden gevoerd, waardoor de actieradius en de snelheid moesten worden vergroot en zodoende de waarde van de langzame enorm gepantserde zware tank verminderde. Het verschil tussen de verkennings- en de gevechtstank was vooral terug te vinden in de dikte van de pantsering.
De tankeenheden van de Koninklijke Landmacht zijn uitgerust met de Centurion en de Leopard, die het product van verschillende concepties zijn. Terwijl de Centurion een infanterie ondersteunend karakter heeft, ligt aan de Leopard meer het manoeuvre-karakter ten grondslag. De aanzienlijk grotere beweeglijkheid van de Leopard t.o.v. de Centu-

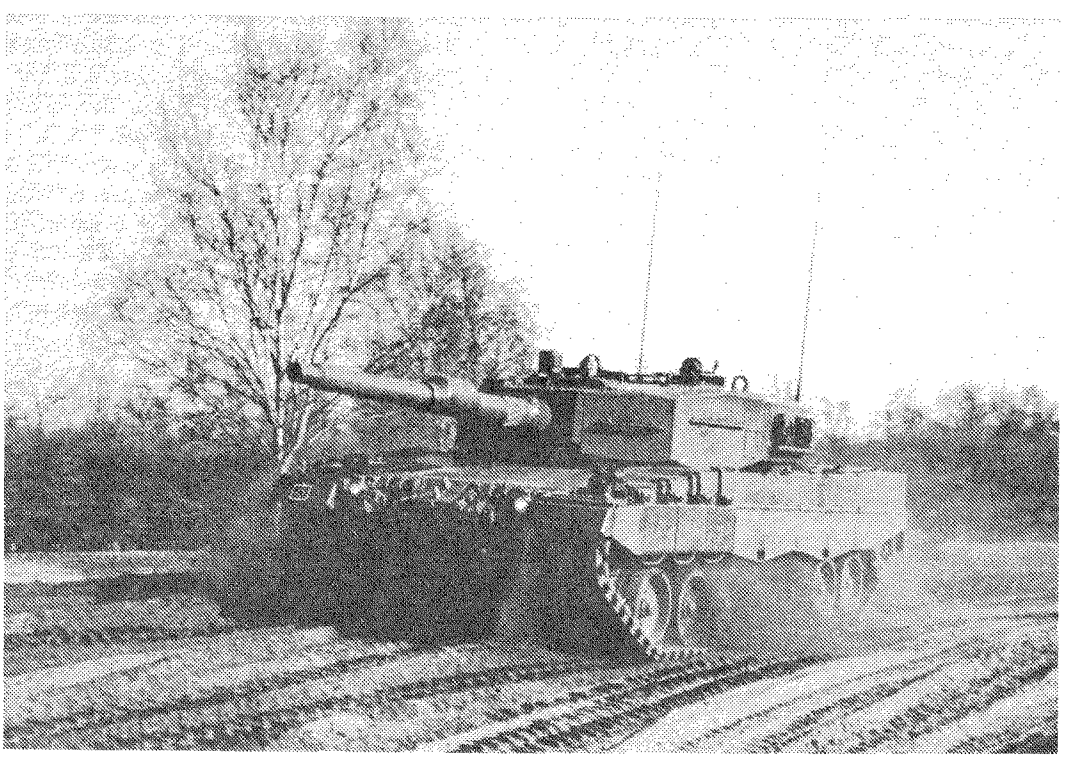

rion maakt het mogelijk sneller te concentreren en in grotere gebieden op te treden, terwijl tevens de eenvoud van onderhoud alsmede de grote actieradius de logistieke zelfstandigheid verhogen.
Deze twee factoren gecombineerd met de vuurkracht van de Leopard verzekeren in een betrekkelijk korte tijd een zodanige steun aan de pantserinfanterie dat het normaal niet meer nodig is op het lagere niveau tot onderbevelstelling van tankeenheden over te gaan, te meer daar de pantserinfanterie is uitgerust met adequate anti-tank wapens.
De Leopard is dan ook bijzonder geschikt om in beginsel verrassend naar tijd en plaats, zo massaal mogelijk in grote ruimten en op een zo hoog mogelijk niveau gecoördineerd ingezet te worden, teneinde een beslissing te forceren.

B.C. CATS

TROUWE DIENST MEDAILLES

In *'Mars et Historia'* 9e jaargang nummer 5 van januari 1975 werd ter gelegenheid van het 150-jarig bestaan van de medailles voor langdurige, eerlijke en trouwe militaire dienst voor vrijwillig dienende militairen beneden de rang van tweede luitenant een artikel gepubliceerd over de bewogen geschiedenis van deze medailles (blz. 18 t/m 28).

In dit artikel werd gewag gemaakt van een opmerkelijke verandering bij de hernieuwde instelling van de onderscheiding door Koningin Wilhelmina in 1904[1]. De sinds 1825 gevoerde voorzijde met Koninklijke mantel en het initiaal W (van de insteller der onderscheiding Koning Willem I) werd in 1904 de achterzijde en de oorspronkelijke keerzijde met 's Rijks wapen, militaire zinnebeelden en omschrift tot voorzijde verklaard. Bovendien werd, bij de tweede hernieuwde instelling in 1951[2] het initiaal W gewijzigd in J (voor het toenmalige staatshoofd Koningin Juliana). Dit dan voor de bronzen, zilveren en gouden medailles ten behoeve van de Koninklijke Landmacht en Koninklijke Luchtmacht. De Koninklijke Marine heeft de medailles echter nimmer 'gekeerd', evenmin werd bij de Zeemacht het initiaal op de Koninklijke mantel gewijzigd en is dit steeds een W gebleven.

De reden voor het keren van de medailles in 1904 is nimmer gegeven en dan ook niet bekend. Na het aanvaarden van de troon door Koningin Beatrix in april 1980 lag het in de lijn van de verwachtingen dat het Koninklijk initiaal op de medailles voor landmacht

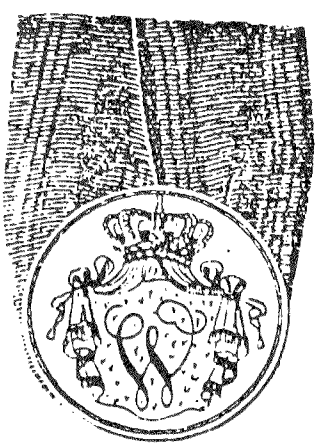

en luchtmacht opnieuw gewijzigd zou worden en voor de marine ingevolge de aldaar gevoerde opvatting niet. Voorwaar een onbevredigende situatie voor hetzelfde decoratiestelsel binnen één krijgsmacht.
Door het artikel in *'Mars et Historia'* in 1975 kwam een en ander onder de aandacht van de Traditiecommissie Krijgsmacht. Met name de majoor Fabri, lid van onze vereniging en deel uitmakend van de Traditiecommissie bepleitte in 1980 in een brief aan de voorzitter TCK het herstel van de oude traditie uit 1825. De traditiecommissie bond de zaak

aan bij de Minister van Defensie en zoals thans blijkt, met succes, namelijk het initiaal van de insteller der onderscheiding, Koning Willem I, keert op de medailles voor land- en luchtmacht terug.
Bij K.B. van 20 mei 1983 (staatsblad 282) werd artikel 1 van het Besluit militaire medailles[2] als volgt gewijzigd:
'Aan alle militairen beneden de rand van tweede-luitenant, die behoren tot het beroepspersoneel der Koninklijke landmacht of der Koninklijke luchtmacht worden ná het volbrengen van een eerlijke en trouwe dienst, als hieronder nader aangeduid, de volgende onderscheidingen toegekend, te weten:

a. na twaalf jaren dienst, een bronzen medaille, ter grootte van zeven en twintig milimeter in middellijn, waarop aan de voorzijde de Koninklijke mantel met een gekroonde W en aan de achterzijde 's Rijks wapen, rustend op militaire zinnebeelden, met het omschrift 'Voor trouwe dienst' zullen gestempeld zijn. Het lint, van oranje moiré zijde is 27 milimeter breed. De medaille wordt gedragen op het lint, dat in opgemaakte vorm 40 milimeter breed is;[3]

b. na vier en twintig jaren dienst, een zilveren medaille, van dezelfde grootte en op dezelfde stempel geslagen als de bronzen medaille, te dragen op een oranje lint, als voren;[3]

c. na zes en dertig jaren dienst, een gouden medaille, van dezelfde grootte en op dezelfde stempel geslagen als de bronzen medaille, te dragen op een oranje lint, als voren.'[3]

Bepaald werd dat deze wijziging in werking treedt m.i.v. 1 januari 1984.[4]
Vanaf deze datum zal dus de oorspronkelijke situatie bij de instelling van deze onderscheiding in 1825 in ere zijn hersteld en is de draagwijze voor alle krijgsmachtdelen dan gelijk.[5]
Naar onze mening komt dit de waarde van de onderscheiding zeer ten goede, n.l. de symboliek van verbondenheid tussen krijgsmacht en Huis van Oranje. Het geeft zichtbare uitdrukking aan hetgeen in de aanhef van het Besluit militaire medailles zo treffend wordt verwoord: *'Overwegende dat Wij bij voortduring blijk willen geven aan onze Waardering voor langdurige trouwe militaire dienst van beroepsmilitairen.'*

1. K.B. nr 30 van 18 febr. 1904.
2. K.B. nr 22 van 25 jan. 1951.
3. Tevens wordt een verkleind model van de medaille met gekroonde W òp de baton gedragen.
4. Het ligt uiteraard niet in de bedoeling reeds uitgereikte medailles te veranderen.
5. Tevens zal het bij de medaille behorende brevet veranderen; gepleit is om op het brevet van de bronzen en zilveren medaille de instellingsdatum 19 februari 1825 te vermelden en op de oorkonde van de gouden medaille de instellingsdatum 11 februari 1859.

C.A. HESHUSIUS

Uit het dagboek van Luitenant DONCK (XXVI)

VERWIKKELINGEN MET VEEL SCHEEPSVERKEER

In midden januari 1902, na een periode van aanvallen van malaria, voelde Donck zich weer wat fitter. Dat was maar goed ook, want hoewel er geen zware patrouilles volgden was er op het eilandje Poeloe Raja toch wel het nodige te regelen. Men zat daar altijd, zoals wij weten, met een gesplitste opstelling, namelijk op het eilandje zelf en ook nog op het vasteland (Lho Kroet) op 800 meter afstand, maar gescheiden door een zeestraat die niet altijd gemakkelijk bevaarbaar was met de ongelukkige ingehuurde atjehse prauw. Een primitieve bedoening en nog tijdrovend ook. Dat ging zo een week lang door:
'Mijn gewone arbeid weer opgenomen. Van der Vlerk (commandant) zit op Lho Kroet; BB-contro-

leur van Sandick is met de colonne mede, terwijl zijn vrouw zolang naar de Kraton is gegaan. Ik ben dus hier óók alleen; heb echter genoeg werk. (en twee dagen later) *Het was donker toen ik aan de boom (havenbureau) was om te zorgen dat alle beschikbare mannen om vijf uur op Lho Kroet waren. Van der Vlerk moest vivres opvoeren voor de colonne Heldens. Hij bracht een gewonde mee die zo spoedig mogelijk naar Oleh Lheue doorgezonden moesten worden. Maar ja, wij moeten wachten op een boot.*
(en weer twee dagen verder)
De vorige avond laat ontvang ik van van der Vlerk een briefje met verzoek zorg te willen dragen dat alle beschikbare mannen om vier uur 's nachts naar Lho Kroet (de overkant) kwamen. Hij had n.l. bericht ontvangen dat de djahats (verzetslieden) een overval op het bivak zouden ondernemen. Om half drie was ik op en hield toezicht op de gang van zaken. Daar werd opeens op grote afstand op ons geschoten. Een tijdje later vertrok de prauw naar de overkant. In de middag was er een storm komen opzetten welke de verbinding onmogelijk maakte. Onze gewonde solfdaat wordt ongedurig; tevergeefs heb ik op een dokter gewacht. Thans maakte ik de brief open welke voor de behandelende geneesheer bestemd was. Was latijn; kon er geen wijs op houden.
's Middags om vier uur heb ik toen het verband losgemaakt, terwijl ik er op bedacht was dat de wond - een klewanghouw in de nek - weer kon gaan bloeden. Dat was me een grote vleeswond. Het gaas dat in de wond lag was nog goed; dat liet ik dus liggen. Ik maakte de wondranden echter goed schoon en verbond de zaak weer. De mans was tevreden en ik natuurlijk ook.'
De acties van de mobiele colonnes van het Korps Marechaussee waren nog in volle gang; kapitein Heldens was een van de leiders. Gelukkig voor de gewonde militair dat er geen complicaties kwamen; dat zou in deze primitieve toestanden zonder dokter wel eens fataal kunnen worden. Aan de Westkust van Atjeh waren de tegenstanders geduchte klewang-vechters en in het veelvuldige handgemeen met onze marechaussee (zelf gespecialiseerd op de contra-guerilla) trachtten zij door schuinse houwen met hun slagwapens de onzen dwars in de nek te treffen. Na vier dagen kwam er tot opluchting van Donck weer een schip langs het eiland:

'De Brak kwam 's middags op de rede. Mijn gewonde en zieken bracht ik aan boord.'
Wat er aan de hand was met het vuur dat Donck ontving en of de aanval op het bivak aan de wal was doorgegaan, konden wij niet vinden. Maar nu kwamen er een paar verwikkelingen, die eigenlijk illustratief zijn voor een tijdperk waarin militairen moesten ageren zonder dat zij in bezit waren van die handige lichte draagbare radiotoestellen die toen nog niet waren uitgevonden. Het was inmiddels drie dagen later en het werd een komen en gaan van schepen; zelfs een bevolkingsprauw werd bij de berichtwisseling ingeschakeld:
'Om half negen bracht een atjehse prauw een spoedbrief vanuit Lam Besoie om terstond een boot te zenden teneinde gewonden op te halen. Ik ging terstond naar de commandant van de Koetei (die gisteren op de rede was aangekomen); deze maakte zich gereed daar heen te stomen. In mijn middagslaap werd ik gestoord door de melding dat de Koetei weer terugkwam. Het bleek echter de Hazewind te zijn. Een stuurman kwam vragen om vivres voor Ketapan Pasir; moest echter even wachten want in de verte zag ik tòch de Koetei naderen.
Ik liep even de post door welke de Hazewind van Oleh Lheue (haven van Koeta Radja) had medegebracht om vervolgens naar boord van dit scheepje te gaan. Inmiddels was de Koetei ook ten anker gegaan; de commandant kwam ook aan boord van de Hazewind. Van hem hoorde ik tot mijn verbazing dat hij géén gewonden aan boord had; hij had twee uren voor de monding van het riviertje, waar het bivak aan ligt, gewacht en gefloten, maar was daarna teruggekeerd. Lam Besoie ligt 10 kilometer noordelijker langs de kust hemelsbreed gemeten.
Ik wees hem er op dat het bivak twee uur gaans stroomopwaarts was gelegen en dat in zo'n korte tijd een gewondentransport niet aan de kust kon zijn. Hij had ook een patrouille aan de wal kunnen zenden, om het gewondentransport tegemoet te komen.
Enfin, de commandant wilde terstond terug gaan, wat dan ook het enige noodzakelijke was.
Thans gaf ik orders voor het inladen (op de Hazewind) der vivres. Later keerde ik met de kapitein naar de wal terug. Dokter Kroon was ook mee gekomen; hij vond dat ik er goed uitzag.'

Ook de routine-zaken gingen in begin februari door:

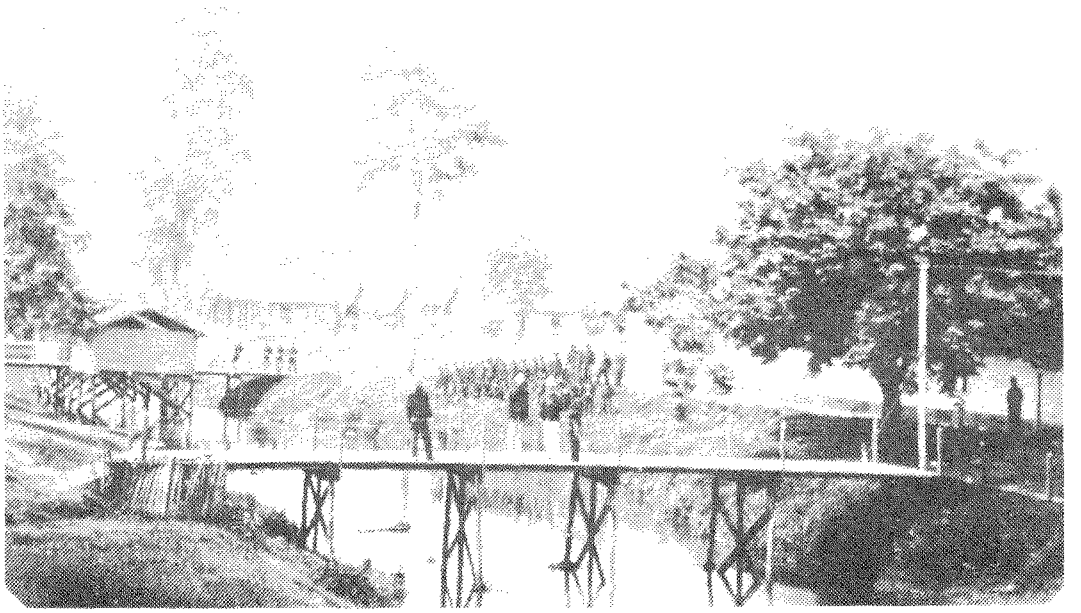

Koeta Radja kort na de eeuwwisseling. Een blik 'in de Kraton', het riviertje zal de Kroeng Daroj zijn met op de achtergrond het militaire kampement Nesoeh. Hier kwam Donck bij een der compagnieën. Links een karakteristiek beeld van wat bij een KNIL-tangsi (kazernement) hoorde: de latrines die om practische redenen steeds boven het water waren gebouwd . . .
Foto: Kon. Inst. v.d. Tropen, alb. 95/12; neg 50/33.

'Collega van der Vlerk blijft maar rustig op Lho Kroet en laat mij hier de administratie opknappen. Onze sergeant-majoor is niet secuur genoeg; je moet alles nagaan. Dat vraagt natuurlijk heel veel tijd, want voor administrateur ben ik niet opgeleid. Mooi avondwerk . . . .'

Kennelijk was commandant Van der Vlerk uitermate tevreden over de zaken die Donck voor hem regelde want hij nam na terugkeer op het eiland een paar dagen verlof in Koeta-Radja. Donck had het wat rustiger ondanks alle verplaatsingen. Een diner op een van de marineschepen kon er ook nog af.

'De Brak vertrok 's morgens naar Oleh Leue. Van der Vlerk is mede teneinde enige verlofdagen in de Kraton door 'e brengen. Ik heb dus het toezicht op beide bivaks; zal 's nachts op Lho Kroet slapen; overdag ben ik dan op het eiland.

Toen de Brak vertrokken was ging ik mijn opwachting maken bij de nieuwe commandant van de Assahan die gisteren aan was gekomen. De dokter van de Assahan, Bloemink, zal zolang de zorg over de zieken op zich nemen. 's Avonds gedineerd op de Asahan; heel knus en gezellig.
Mijn roeiers van de djalor (de huurboot) had ik opdracht gegeven 's avonds om tien uur mij van boord te komen halen. Tegen die tijd kwam dan ook een man van de wacht melden, 'dat mijn sloep' langszij lag. (Opm.: In marinetermen dus de fameuze *'sloep naar de wal'*) *Wij bleven nog wat nabomen, totdat ik het meer dan tijd vond te vertrekken. De officier van de wacht ging eens kijken, maar kwam met de boodschap terug dat de sloep verdwenen was. 'Neen', zei ik, 'dat bestaat niet.'*
Over de railing kijkende, maar verder dan de officier van de wacht, lag die smalle djalor veilig onder de buik van de boot. De zee-officieren keken nu ook en zeiden: 'Durf jij met dat smalle ding overzee?' Ja hoor, zelfs in de sterke branding. 'Maar', liet ik er op volgen, 'mijn roeiers zijn er niet.' Nu, dat was spoedig opgelost, want beide heren zaten in de machinekamer, wat zij buitengewoon interessant vonden.'

Het zijn allemaal geen spectaculaire gebeur-

tenissen die wij nu in het dagboek lezen. Maar het is wel zo dat wij enerzijds door deze voorvallen geheel mee leven met de situatie 'van toen' en anderzijds dat het in Atjeh, midden in de Atjeh-oorlog, niet allemaal strijd was. Het kon ook gemoedelijk toe gaan: zomaar twee Atjehers in de machinekamer. Een paar dagen later wat meer realiteiten toen van de zijde van de marechaussee een logistiek transport overzee langs Poeloe Raja kwam:

'Een brigade marechaussee met 50 dwangarbeiders kwam vivres ophalen; zij brachten ook twee gewonde atjehse kinderen mede, die onder toezicht van Bloemink kwamen. De zee was nogal ruw zodat het nog wat moeilijk was de gewonde kinderen van Lho Kroet naar boord te brengen. Daar de Asahan deze kinderen toch naar Oleh Leue moest brengen, was het goed om de zieken uit de ziekenzaal weg te zenden.'

We kwamen ze in deze serie al meer tegen, de dwangarbeiders of *'strapans'* (in militaire termen *atberen'* genoemd), mannelijke inheemse burgers van buiten Atjeh (meest van Java) die tijdens de strafduur van hun doorgaans lange vonnissen (meest voor doodslag of moord) bij de militaire eenheden op de Buitengewesten waren geplaatst voor het doen van dragers-arbeid en andere corveediensten. Hier zouden zij vivres moeten in- en uitladen en dan weer meegaan over zee naar hun marechaussees die mobiel opereerden in de rimboe; daar zouden zij de vivres in de colonne meetorsen, in grote waterdichte blikken verpakt en deze weer hangend aan bamboe draaglatten.

Dragende dwangarbeiders waren onmisbaar bij de brigades op patrouille en deze toestand zou voortduren tot aan de 2e Wereldoorlog. Donck had in het bivak nog contact met een der strapans:

'Vandaag had ik op het ziekenrapport een dwangarbeider die over inwendige pijnen klaagde. Uit het gevoerde gesprek bleek mij dat de man een verdriet had, waardoor hij maar liever dood wenste te gaan. 'Kalau mati tidak ada soesah' (als je dood bent, heb je geen zorgen meer). Op Atjeh heeft men geen tijd voor wijsgerige bespiegelingen.'

Ook deze menselijke kant komt hier om de hoek kijken. Menig dwangarbeider had uit minnenijd destijds in zijn dessa het mes getrokken en had zijn rivaal omgebracht. Het peinzen en het verdriet zou best zo kunnen zijn dat hij nu ook zijn geliefde moest missen. Ook de situatie met de gewonde kinderen is iets schrijnends. Ondanks alle voorzorgen en van hogerhand gegeven richtlijnen was het niet altijd te voorkomen dat bij botsingen met verzetsgroepen in bewoonde oorden ook onschuldigen door kogels werden getroffen. Lang bleef men echter niet bij deze problemen stil staan.

Inmiddels meldt Donck nog dat juist deze dag een *'vrij aardige aardschok'* werd gevoeld. Er is geen melding van ingestorte gebouwen, iets wat in deze vulkanische streken bij de veelvuldige aardbevingen maar al te vaak voorkwam. Trouwens, er was daar ook geen tijd voor want nu kwam weer een vaartuig van de Gouvernementsmarine aan. Daar debarkeerden vele bekenden en de *'beren'* moesten met spoed de vivres gaan inladen; allemaal heel ingewikkeld, pendelen met prauw en sloepen:

'Om vijf 's avonds kwam de Brak. Aan boord verwelkomde ik kapitein Heldens, van der Vlerk, van Sandick met zijn vrouw en dokter Dumont. Met ongeduld had ik op de Brak gewacht, want op Lam Besoie zit men op de vivres te wachten. Terstond werd er gelost en geladen opdat de Brak morgen in alle vroegte vertrekken kan.

Van der Vlerk bracht de groeten mede van de makkers uit de Kraton. Verder vertelde hij mij dat de kolonel mij spoedig wilde laten aflossen daar hij vernomen had dat ik nogal last van koortsen had.'

DONCK HOORT VAN ZIJN OVERPLAATSING NAAR KOETA RADJA

Na hernieuwde scheepsbewegingen arriveerde ook nog de officier die onze dagboekschrijver zou gaan aflossen. De kolonel in Koeta Radja achtte het beter dat de door malaria geplaagde Donck weer even uit de roulatie werd gehaald.

'De pakketboot uit Padang kwam op de rede; de dominé stapte aan wal, benevens de vrouw van de nieuwe dokter; zij bracht haar barang maar ging door naar Oleh Lheue want haar man is hier nog niet. Ik heb haar als meisje nog in Kampen gekend. Zowel de Asahan als de Brak lagen op de rede. Het

was 's avonds een gezellige koempoelan (bijeenkomst) voor de soos.
Collega Dam was met drie brigades op Poeloe Raja gekomen daar bij een brand in zijn bivak alles was verbrand. De volgende morgen vroeg bracht ik Dam met zijn mannetjes naar de Brak, welke hem naar Lhokna zou brengen.'

In welk oord luitenant Dam zijn bivak geheel had zien verbranden (geen wonder, alles was nagenoeg van hout en bamboe) vermeldt het dagboek niet. Dit gezelschap werd nu overgebracht naar Lhokna, ook aan de Westkust maar dan al vlak bij Koeta Radja; een post met prettig klimaat, ook erg gezond. Maar vreemder was dat Donck's aflosser nu ook was gearriveerd:
'De pakketboot van Oleh Lheue bracht geen passagiers, alleen dienstpost en zo ging ik naar het bureau. De eerste brief welke ik las bevatte het bericht dat de 1e luitenant A.E.H. Constant, mijn klassegenoot van het KNIL van de Hoofd-Cursus naar Poeloe Raja werd overgeplaatst en de 2e luitenant Donck naar het 2e Garnizoens Bataljon te Koeta Radja. Dat was maar niet naar mijn zin, want ik was liever naar de Noordkust gegaan.
Vreemd keek ik op toen ik daar . . . Constant al voor mij zag staan. Hij was wat lang aan boord gebleven, zodat ik hem niet verwacht had. En Constant keek gek op toen hij mij zag, want hij - evenals de makkers op Koeta Radja - meenden dat ik doodziek was.
Het is wat moois, als ik daar in de Kraton als een levenslustige jongeman aan kom zetten. Hij kwam van Lombok en werd direct voor Poeloe Raja bestemd. Om twaalf uur kwamen van der Vlerk en dokter Kroon opdagen. De eerste was met de overplaatsing weinig ingenomen; wij konden het goed met elkander vinden.'
Nu volgde de gebruikelijke kleine week van overgave en overname van de diverse diensten.
'Aan Constant al zo vast verschillende diensten overgegeven. Heb last van rode hond; is een gunstig teken. (Waarom?, dat vermeldt Donck niet, H.)
Begin ook mijn barang in te pakken. Constant wil mijn huisraad overnemen; dat is voor ons beiden gemakkelijk. Met de eerste boot welke naar Oleh Lheure gaat vertrek ik.
Er zijn nieuwe exercitie regelementen verschenen; in de Kraton kan ik mij dus inwerken. Een tabaksplanter die een bezoek aan de Westkust heeft gebracht, is van mening dat de Westkust een goede toekomst tegemoet gaan kan als de veiligheid en rust is weergekeerd en goede wegen van de kust naar het binnenland voeren.'

2e Luitenant C.M. Donck in feb./mrt 1902 te Koeta Radja (Atjeh); foto van kol. b.d. P.H. Donck.

En in de late namiddag van 14 februari 1902 was het dan weer zover dat Donck zijn oude omgeving opnieuw ging verlaten om aan boord te gaan op weg naar Koeta Radja:
'Tegen de avond bezorgde ik mijn barang aan boord van de Brak. Daarna was het reünie in de soos. Om half twaalf bracht men mij naar boord en tegen half één gingen wij onder stoom.
Om half zes in de morgen stond ik al op de brug toen wij de Suratte Passage door voeren. Om zeven uur lagen wij op de rede van Oleh Lheue terwijl ik drie uur later met al mijn barang in Koeta Radja was.'
Het was maar enkele uren stomen langs de Westkust. En daar het donker was kon Donck ditmaal niet het fraaie landschap zien, het bergachtige van de kust van Atjeh aan de Indische Oceaan. Maar hij was daar medio oktober al overdag langs geweest. Genoemde passage was de meest westelijke zeestraat bij Sumatra's noordpunt.

Het was Donck's derde aankomst te Oleh Lheue, de rede van Koeta Radja, op ca 3 km van de hoofdstad. Nu vermeldde hij niet of hij met de stoomtram dan wel met een huurrijtuigje naar de stad toog.
De plattegrond van de stad Koeta Radja drukten wij reeds af in het januari-februari nummer 1982 op blz. 19 toen Donck, wegens ziekte geëvacueerd van de noordkust, ook al eerder bij het 2e Garnizoensbataljon van Atjeh en Onderhoorigheden was geplaatst. Het hele bataljon lag nog steeds in de hoofdstad met zijn vier compagnieën *'Europeanen en Inlanders'*.
Die eerste dag, 15 februari, was er een van de diverse meldingen:
'Eerst melden bij de Plaatselijke Commandant, toen bij de bataljonscommandant. Ik werd ingedeeld bij de compagnie op Nesoeh, maar kreeg een woning in de Kraton. Nu, dat vind ik best; de huizen op Nesoeh zijn mij te mooi en te duur, want ik krijg nu nog f 40 voor huishuur uitbetaald, daar de huizen in de Kraton maar f 30 doen.
Ik was vier maanden weg geweest. Terstond liet ik de sleutel van mijn huis halen, om mijn barang daarheen te brengen. Ik behoefde dus niet in het hotel te logeren.
Daarna ging ik mij bij mijn compagniescommandant, de kapitein J.G.T. Bernelot Moens, melden.
's Avonds sprak ik de kolonel, die mij zeide dat ik nu een tijdje hier bleef om dan naar Pedir te gaan.
De woningen in de Kraton zijn somber en toch licht gebouwd. Het is één blok van houten huizen, erg gehorig.'
En na een week ging Donck even langs de fotograaf, uiteraard een Chinees en wonende in de wijk van de kleine chinese middenstanders, altijd *'het chinese kamp'* genoemd, hier Penajoeng.
'Eindelijk een foto van mij laten maken; 'De Helder' heeft daar al lang op moeten wachten.'
Ja, wel een grappige methode om zijn verloofde aan te duiden met de plaats waar zij in Nederland woonde.
Wij zijn zo gelukkig deze foto nu nog te kunnen tonen. Het is een foto in het bekende kabinetformaat op hard karton, zoals in die dagen gebruikelijk. Op de voorzijde van het origineel staat het woord *'souvenir'*, op de achterzijde de naam van het fotoatelier.
Een poosje dienst in het grote garnizoen was eigenlijk niet zo gek, temeer waar de kolonel Donck toegezegd had (we nemen aan dat onze luitenant dat zèlf ook te berde had gebracht) dat hij daarna weer naar buiten zou gaan; weer naar de Pedir streek, op de noordkust.

(wordt vervolgd)

BESTUURSMEDEDELINGEN

Notulen van de zeventiende Algemene Ledenvergadering van de Nederlandse Vereniging ter beoefening van de Militaire Historie, gehouden te Bussem op 22 oktober 1983.

Volgens de presentielijst waren 56 leden aanwezig.

1. Opening
Te 13.30 uur opent de voorzitter de vergadering en begroet de aanwezigen met een hartelijk woord van welkom. Vervolgens gaat hij over tot het voorlezen van de namen van de leden die ons door de dood helaas ontvielen en wordt ter herdenking door de vergadering stilte in acht genomen. Daarna spreekt de voorzitter zijn jaarrede uit (elders in dit nummer afgedrukt).
Na de jaarrede leest de secretaris het telegram voor dat op de ochtend van de vergadering werd verzonden aan de beschermheer van de vereniging, Z.K.H. Prins Bernhard der Nederlanden.
De tekst is als volgt: *'Bestuur en leden van de Nederlandse Vereniging ter beoefening van de Militaire Historie in jaarvergadering bijeen betuigen Uwe Koninklijke Hoogheid hun oprechte gevoelens van aanhankelijkheid en trouw.'*
Het antwoord telegram wordt eveneens voorgelezen en luidt als volgt: *'Mijn hartelijke dank voor Uw vriendelijk telegram stop met belangstelling volg ik de activiteiten van Uw vereniging stop ik wens U een prettige jaarvergadering en veel succes toe. Bernhard.'* Hierop volgt een enthousiast applaus van de aanwezigen.
Tenslotte verkrijgt de voorzitter de instemming van de vergadering om de Algemene

Ledenvergadering in 1984 wederom te houden in het najaar en in het centrum des lands.

2. **Notulen van de Zestiende Algemene Ledenvergadering (2 oktober 1982)**
Deze worden goedgekeurd als gepubliceerd in *'Mars et Historia'*, 16e jaargang nr. 6, nov/dec 1982, pagina 181/182 en gearresteerd onder dankzegging aan de secretaris.

3. **Stichting Diekerhoff fonds**
De voorzitter deelt mede dat het notariële gedeelte zijn beslag heeft gekregen en de inschrijving in het register van de Kamer van Koophandel alsnog dient te geschieden. Naast het begin-kapitaal van de stichting werd inmiddels een storting ontvangen.
Woorden van dank richt de voorzitter tot de heren Bom en Den Beer Poortugael; beiden hebben veel werkzaamheden voor de oprichting van de stichting verricht. De voorzitter hoopt dat in de toekomst nog vele legaten bij de stichting zullen worden ondergebracht. De penningmeester geeft vervolgens een kort exposé over het tot nu toe gevoerde beleid. Bij de oprichting van de stichting is een uiterst zuinig beleid gevoerd en werden de kosten zo gering mogelijk gehouden. Na een korte discussie over de verantwoording der gelden, zegt de penningmeester toe de financiële verantwoording van de stichting te zullen publiceren in *'Mars et Historia'*.
Overigens is nog een zekerheid in de samenstelling van het bestuur van de stichting ingebouwd door het gegeven dat een aantal bestuurszetels van de stichting toekomen aan bestuursleden van de vereniging.

4. **Financiëel overzicht**
De penningmeester geeft een korte toelichting op het financiëel overzicht 1982. In het kader hiervan doet hij een dringend beroep op de leden tijdig te betalen en niet te wachten op een eventuele aanmaning. De heer Bartels is van mening dat dan na drie maanden achterstallige betaling een boete moet worden geheven. De voorzitter zegt toe deze suggestie in een bestuursvergadering aan de orde te stellen.

5. **Verslag kascommissie 1982-1983**
De heren Alberda en Engelbrecht hebben het door de penningmeester gevoerde beheer en zijn beleid steekproefsgewijs gecontroleerd. Zij hebben geconstateerd dat dit op deugdelijke wijze is geschied en stellen voor de penningmeester te déchargeren. De vergadering stemt in door middel van een luid applaus.

6. **Benoeming kascommissie 1983-1984**
Met algemene stemmen worden in de kascommissie gekozen de heren J. Albarda en W.F.K. Engelbrecht. Als reserve stelt zich beschikbaar de heer J.A.C. Bartels.

7. **Jaarverslag van de secretaris**
Het jaarverslag wordt goedgekeurd als gepubliceerd in *'Mars et Historia'* 17e jaargang nummer 5, pagina 157-158.

8. **Jaarverslag 'Mars et Historia'**
De voorzitter memoreert dat de heer Van Hoof zijn ontslag heeft ingediend als lid van het bestuur en als redactielid. Hij dankt de heer Van Hoof voor het vele en uitstekende werk dat hij heeft verricht en hij spreekt de hoop uit dat de heer Van Hoof bereid zal zijn in voorkomend geval zijn zeer gewaardeerde medewerking aan projecten te blijven verlenen.
Het verenigingsorgaan *'Mars et Historia'* heeft momenteel een excellente uitvoering, doch er kan niet genoeg nadruk op worden gelegd dat een constante stroom kopij nodig is. De voorzitter deelt mede dat een brief wordt gezonden aan de korpsverzamelingen met de opwekking om publicaties te schrijven over de verzamelingen in *'Mars et Historia'*. Hij dankt tenslotte de kopij-inzenders waarbij hij zeer speciaal de heer Van Lier noemt, die bijzonder veel werk heeft gedaan voor *'Mars et Historia'*.

9. **Bestuursmutaties**
Door de voorzitter worden de nieuwe candidaten voor een bestuursfunctie voorgesteld i.c. de heren M.H.G. Coolen en B.W. Hopperus Buma. De heer Coolen heeft reeds sinds januari 1983 het secretariaat waargenomen. De vergadering stemt in met de benoeming van beide candidaten.
Volgens rooster zijn de heren C.A. Heshusius en deheer D.J.H.N. den Beer Poortugael aan de beurt om af te treden doch hebben zich opnieuw herkiesbaar gesteld.
Voor de herverkiezing van beide aftredende bestuursleden wordt het bestuur voorgezeten door de heer H. Muller. Aangezien de secretaris geen namen van tegencandidaten hebben bereikt, acht de vice-voorzitter de aftredende bestuursleden herkozen hetgeen door de vergadering wordt ondersteund met een krachtig applaus en kan de voorzitter de vergadering verder leiden.

10. **Rondvraag**
De voorzitter neemt als eerste het woord bij de rondvraag. Hij attendeert de vergadering op een voortreffelijk correspondentschap nl. *'Riddenorden Onderscheidingen'* van de heer

H.G. Meijer en B.W. Wagenaar. Ten aanzien van de materie is meer dan voortreffelijk werk verricht waarbij gememoreerd dient te worden het boekwerk *'Orders and decorations of the Netherlands'*. Daartoe uitgenodigd geeft de heer Meijer een kort exposé over de verrichte werkzaamheden; tevens kondigt hij aan dat een boekwerk over Bronzen Leeuw en Bronzen kruis in voorbereiding is. Gestreefd wordt voor de toekomst naar een standaard werk over decoraties. **De heer Albarda** maakt van de rondvraag gebruik om zijn dank uit te spreken aan de leden die behulpzaam zijn geweest bij het verkrijgen van de gegevens over monumenten en gedenktekens. Hij memoreert tevens de stichting *'Vrienden van Bronbeek'*. Tenslotte vraagt hij aandacht voor het feit dat de vereniging *'Ons Leger'* zich beweegt op het gebied dat tot de interesse-sfeer van de vereniging behoort. Hij geeft het bestuur in overweging contact op te nemen met *'Ons Leger'* ten aanzien van de onderwerpen die eveneens in *'Mars et Historia'* worden gepubliceerd. De voorzitter zegt hiertoe contact te zullen opnemen.
De heer Smits attendeert op de toekomstige sluiting van het Legermuseum te Leiden en geeft in het kort het tijdenschema van sluitingsperioden en verhuizing aan. De voorzitter verzoekt de heer Smits e.e.a te publiceren in *'Mars et Historia'*. In het kader van deze verhuizing zal de filmdag aangepast dienen te worden aan een eerder genoemd schema. De voorzitter verzoekt de heer Van Hoof contact op te nemen met de heer Smits t.a.v. de planning van deze dag.
Mevrouw Dumont geeft het bestuur in overweging advertenties van de vereniging te plaatsen in militaire periodieken. De voorzitter dankt voor deze suggestie en zegt hiertoe dit te zullen overwegen.
De heer B.C. Cats attendeert op stands op ruilbeurzen. In verband hiermee kondigt hij aan dat de eerstkomende ruilbeurs zal plaats vinden op 8 januari 1984.
Mevrouw W.G. Diekerhoff-Moesman vraagt of het mogelijk is zo vroeg mogelijk de data voor excursies te publiceren. De voorzitter zegt toe dat er naar gestreefd wordt zo vroeg mogelijk de informatie te verstrekken. **De heer J.A.C. Bartels** vraagt waarom er geen excursie naar Brussel heeft plaatsgevonden. **De heer Van den Berg** stelt dat hij een en ander heeft onderzocht doch dat de aan deze excursie verbonden kosten dermate hoog zouden worden zo dat van deze excursie werd afgezien.
Tenslotte deelt **de heer Smits** nog mede dat de z.g. *'medailleplaat'* van het Ministerie van Defensie binnen afzienbare tijd weer zal worden uitgegeven.

11. **Sluiting**
Te 14.45 uur sluit de voorzitter de vergadering en bedankt de leden voor hun belangstelling en deelname aan de discussies. Hij neemt tevens de gelegenheid waar om mede te delen dat de jaarvergadering in 1984 zal plaats vinden op zaterdag 13 oktober in het Militaire Luchtvaart Museum te Soesterberg.

JAARREDE VAN DE VOORZITTER
uitgesproken op de 17e Algemene Vergadering

Dames en Heren,

Mede namens de overige bestuursleden heet ik U allen recht hartelijk welkom op deze zeventiende algemene ledenvergadering van de Nederlandse Vereniging ter beoefening van de Militaire Historie. Het doet ons waarlijk een genoegen dat zo vele leden hierheen gekomen zijn.
Wij zijn de commandant en zijn staf van de Kolonel Palmkazerne hier in Bussum zeer dankbaar voor de geschonken gastvrijheid in dit uitstekend ingerichte gebouw. U hebt ook al vernomen hoe U in deze kazerne de bijzonder geslaagde korpsverzameling van het Opleidings Centrum der Intendance kunt bezichtigen: iets wat U zeker niet moet nalaten te doen.
In de laatste nummers van ons orgaan *'Mars et Historia'* hebt U ongetwijfeld reeds kennis genomen van het financiëel jaaroverzicht van onze penningmeester en van het jaarverslag van de secretaris. Daarin staan diverse zaken reeds vermeld, zodat ik deze nu niet behoef te herhalen en mij zal beperken tot een enkel facet daar uit en tot enige andere punten. Maar, U zult bij het lezen van die verslagen bemerkt hebben dat het onze verenigig nog steeds redelijk goed gaat.

Een in deze tijd te verwachten verschijnsel is wel dat de curve van het leden-bestand voor dit jaar niet naar boven maar helaas naar beneden is gaan lopen. Wij hebben namelijk minder leden dan verleden jaar. Deze terugloop is zeker niet zorgwekkend, want overal om ons heen zien wij dat soort dingen gebeuren bij verenigingen of bonden op de meest uiteenlopende gebieden. Bijna ieder mens moet nu toch immers ergens beginnen met bezuinigingsmaatregelen.
Wèl moeten wij allen tasamen hier iets aan gaan doen. Het bestuur wekt daarom de leden

op om in hun kennissenkring een nieuw lid te vinden: een leden-werfactie dus. Om deze taak te vergemakkelijken is zojuist een keurig vouwblad gedrukt en nu hier aanwezig bij ons bestuurslid, de heer Van den Berg, die tevens voor dit doel extra nummers van ons orgaan kan verstrekken.
Anderszins is het door een zorgvuldig beheer en zuinige besteding van onze financiën - er zijn slechts relatief geringe bestuurs- en algemene kosten - dit jaar wederom niet nodig gebleken om de contributie te verhogen. Een punt dat zeker in deze tijd aangenaam in onze oren klinkt.
In afgelopen jaar was de vereniging nauw betrokken bij de sobere doch zinvol verlopen 150-jarige herdenking die gehouden werd in Ginneken bij Breda bij het monument ter ere van de gesneuvelden van de Citadel van Antwerpen. Uiteindelijk is om deze herdenking een officiëel militair evenement gebouwd, met na afloop daarvan een aantal lezingen op de K.M.A. Doch de militaire autoriteiten hebben op correcte en hoffelijke wijze melding gemaakt van het feit dat onze vereniging in feite het initiatief tot de herdenking had genomen en de restauratie van het wat vervallen monument reeds had doen aanvangen.

Het bestuur wil voorts mededelen dat het overweegt een activiteit te ontwikkelen om, met een aantal beheerders/conservators van grote collecties van militaire artikelen of instituten met verzamelingen die nauw daaraan verwant zijn, eens bijeen te komen om van gedachten te wisselen over hetgeen allen tesamen bindt. Het bestuur hoopt dat dit gerealiseerd kan worden en het mikt daarbij op die instellingen die niet bij de defensie organisatie behoren en als gevolg daarvan eigenlijk wel eens tussen schip en kade dreigen te vallen, en, ook alweer als gevolg daarvan van de nodige militaire contacten en raadgevingen verstoken blijven.
Uw bestuur zou gaarne aan de hand van deze voorbeelden willen illustreren, dat er diverse punten zijn waarop wij onze activiteiten richten. Natuurlijk geschiedt een en ander weloverwogen en zeker in het besef dat wij niet verder kunnen springen dan onze polsstok lang is; de realiteit moet hierbij maatgevend zijn; alles moet gewoon haalbaar blijven.
Over een andere activiteit in dit geheel zal ik U zo dadelijk afzonderlijk nog nadere bijzonderheden verstrekken, aangezien de Stichting Diekerhoff-fonds er nu echt gaat komen: een mogelijkheid geïnspireerd vanuit onze vereniging om financiële steun te verstrekken bij het uitgeven van boekwerken op militair-historisch gebied waarvan commerciële uitgave niet eenvoudig blijkt te zijn.

Het dagelijks bestuur gaat eerstdaags weer met alle afdelings-correspondenten vergaderen. U kent met mij het grote belang van onze correspondentschappen; de omvang van het begrip *'beoefenen van de militaire historie'* is namelijk zo groot, dat de afdelingen bepaald onmisbaar zijn voor ons allen. Het is dan ook met de meeste nadruk dat ik als voorzitter hierbij nogmaals grote waardering uitspreek voor de activiteiten van al onze betrokken correspondenten. En U allen weet dat U deze heren nu ook gemakkelijker kunt bereiken omdat in elk nummer van ons orgaan niet alleen hun naam en adres doch nu ook hun telefoonnummer vermeld staat. Ik kom straks op een aantal hunner activiteiten terug in de loop van de vergadering, maar ik zou zeggen, raadpleegt U deze specialisten eens; bel ze eens op.
Het visitekaartje van de vereniging, waaraan wij dan ook het gros van ons geld besteden, is ons orgaan *'Mars et Historia'*, dat in een goede druk en opmaak regelmatig bij U verschijnt en dat nu ook al in zijn 17e jaargang is. U zult er straks meer over horen. Maar nu reeds wil ik U vragen om onze redactie te steunen door geregeld kopij in te zenden.
Ook op het gebied van de evenementen: filmvertoning en excursies werd het nodige gedaan. En aparte vermelding verdienen de aantrekkelijke ruilbeurzen waarvan de vereniging hetzij tesamen met de Stichting Samenwerkende Militaria-verzamelaars, hetzij alleen zelve (zoals vandaag) als organisator optreedt.

Geachte leden: indien wij spreken over onze leden, dan behoren wij tot een vereniging met een veelzijdige samenstelling; men kan zelfs spreken van een 'bonte' samenstelling. Bij onze leden immers zien wij talloze schakeringen van interesse-niveau's. Dit is een gelukkige omstandigheid en dat komt omdat onze vereniging er is voor allen die zich verdiepen in de vele verschijningsvormen die tesamen met elkaar het begrip militaire historie uitbeelden.
Er wordt ook wel eens wat misprijzend gekeken naar onze activiteiten, waarbij ik soms ook heb horen fluisteren dat niet alles van wat wij doen geheel wetenschappelijk puntgaaf zou zijn. Ik zou dit laatste zeker niet willen tegenspreken, maar wel willen herhalen, dat onze vereniging er bepaaldelijk is voor allen die belang stellen in deze materie. Dat wij voor al onze leden een vereniging willen zijn waar

men zich thuis voelt en waarbij ons streven niet allereerst is gericht op wetenschappelijke perfectie.
Tenslotte wilde ik, zeker niet in de laatste plaats, U aandacht vestigen op de lezing door een van onze leden, de heer A. Kok. Ik zal hem straks bij U inleiden.

Dames en heren leden: Uw dagelijks bestuur en Uw afdelingscorrespondenten zullen op de door mij geschetste weg voort gaan met het ontplooien van verdere activiteiten in het jaar dat voor ons ligt. Daarbij voelen wij ons gesteund door Uw hulp en betrokkenheid.

Ik dank U voor Uw aandacht.

EXCURSIE NAAR MARINIERSMUSEUM

Op zaterdag 24 september 1983 was onze vereniging gast - nu al voor de tweede maal - bij het Korps Mariniers in het museum gelegen in het karakteristieke Hulstkampgebouw op het Noordereiland te Rotterdam.
Het was niet zomaar dat wij hier heen gingen: in mei van dit jaar was het namelijk 40 jaar geleden, midden in de Tweede Wereldoorlog, dat werd besloten tot oprichting van de mariniersbrigade. Over de stichting van deze markante eenheid en de geschiedenis daarvan kregen wij een zeer interessante lezing, later verlucht met de Brigadefilm, door brigadegeneraal tit. b.d. G.P. Giesberts, destijds een van de compagniescommandanten in die brigade. Spreker bracht ons terug naar die spannende dagen van eind 1945 en begin 1946, toen de brigade, na een opleiding in Amerika, in Nederlands-Indië debarkeerde.
Een bewogen stuk vrij recente militaire geschiedenis dat zich daarna hoofdzakelijk afspeelde in Oost-Java tot aan de overdracht van de souvereiniteit in deze gewesten in december 1949. In het verloop van de z.g. Politionele Acties nader uiteengezet. Het deed ons goed om na zo vele jaren weer beelden te zien van deze geduchte militaire eenheid met zijn zo goed getrainde en uitstekend gemotiveerde mensen en in die tijd zo modern uitgerust.

Het tweede deel van de dag, voor een opgewekte lunch, was gewijd aan een geheel ander onderwerp. Wij hadden nu als spreker een Ridder-MWO-4, de kapitein-ter-zee b.d. C.L. J.F. Douw van der Krap, die ons meevoerde naar de tijd dat vele nederlandse officieren in krijgsgevangenschap waren weggevoerd naar Duitsland en nog verder weg, gedurende de laatste oorlog. Aan de hand van diverse dia's, foto's en schetsen uit zijn boek *'Contra de Swastika'* kregen wij onder meer een goed beeld van de strijd in Rotterdam in de meidagen van 1940, van de diverse ontsnappingspogingen van genoemde officieren uit Colditz en uit de kampen: mislukte, maar ook zeer geslaagde operaties onder de ogen van de duitse kampbewakers, van zijn ervaringen in Warschau en bij Arnhem en, tenslotte, van zijn ervaringen in Nederlands-Indië. Ook het fraai museum zelve werd onder leiding bezocht; de collectie geeft een goed beeld van de mariniers door de eeuwen heen. Vooral werd aandacht gegeven aan de recente uitbreidingen, die geleid hebben tot de keuze van de onderwerpen van de lezingen, n.l. de Brigadehoek en de maquette Rotterdam mei 1940.
Het behoeft nauwelijks betoog dat de deelnemers aan de excursie een boeiende dag hebben beleefd en dat zij bijzonder ingenomen waren met het feit dat de huidige commandant van het Korps, tevens voorzitter van de Stichting Korpsbezit, en zijn kortgeleden afgetreden voorganger, thans voorzitter van de Stichting Vrienden van het Mariniersmuseum, de generaals-majoor T. Rudolphie en J.J.A. den Haan, beiden de gehele dag met ons aanwezig waren. De excursie is mede een groot succes geworden door de inzet van en voorbereiding door de beheerder van het museum, de adjudant J. Vink, en zijn staf.
Aan deze excursie werd deelgenomen door ca. 30 leden en introducées. De wegblijvers hadden (alweer) ongelijk.

C.A.

De redactie ontving de volgende berichten:

Sinds 1940 is het KNLWM in het Pesthuys in Leiden gevestigd. Helaas moest dit 17e eeuws gebouw in 1975 wegens de slechte bouwkundige staat grotendeels ontruimd worden. Sindsdien is de expositie in een naastliggend veel kleiner gebouw ondergebracht. De wapentechnische collectie bevindt zich al vele jaren in het voormalig arsenaal van de Staten van Holland in Delft, het Armamentarium. Ook de onderhoudstoestand van dit eveneens uit de 17e eeuw daterende gebouw was slecht.
In 1980 is de beslissing genomen het KNLWM geheel in Delft te concentreren. Daartoe is in 1981 een begin gemaakt met de restauratie van het Armamentarium, waarvan het eerste gedeelte medio 1984 gereed zal komen. In de tweede helft van 1984 zal daarom met de verhuizing van de expositie van Leiden naar Delft een aanvang gemaakt worden. In verband met de voorbereidingen van deze verhuizing zal het KNLWM in Leiden omstreeks april/mei 1984 voor het publiek worden gesloten. Directie en museumstaf blijven voorshands op het oude adres in Leiden gevestigd. Ook de telefoonnummers blijven voorlopig ongewijzigd. U zult t.z.t. tijdig een adreswijziging ontvangen.

Binnen afzienbare tijd zullen al degenen van wie bruiklenen in de expositie aanwezig zijn nog afzonderlijk benaderd worden. Veelal zal toestemming gevraagd worden het bruikleen naar Delft over te brengen. In enkele gevallen is gebleken dat het bruikleen in de nieuwe expositie niet plaatsbaar is. In deze gevallen zal nader overleg omtrent de teruggave van het bruikleen plaatsvinden.
Met de museale inrichting van het eerst gereedkomend deel van het Armamentarium in Delft, daterend uit 1692, zal tenminste één à anderhalf jaar gemoeid zijn, mede afhankelijk van de beschikbare financiële middelen. Heropening van de expositie zal daarom niet voor eind 1985 begin 1986 mogelijk zijn.

Vanzelfsprekend betekent de voorbereiding van verhuizing en inrichting voor de museumstaf een zware belasting. Tot onze spijt zal daarom de gebruikelijke dienstverlening in de komende jaren beperkt moeten worden.
Wij hopen U echter over enkele jaren een herboren museum in een prachtig gebouw te kunnen tonen.

F.B. von Derschau
Directeur KNLWM

In verband met de verhuizing van **Den Haag** naar **Apeldoorn** van het Museum van de Kanselarij der Nederlandse Orden in de maand november, verzoek ik U met ingang van **december a.s.** alle correspondentie, catalogi, tijdschriften, boeken enz. bestemd voor genoemd museum, te willen adresseren aan:
De conservatrix van het MUSEUM VAN DE KANSELARIJ DER NEDERLANDSE ORDEN, Rijksmuseum Paleis Het Loo, Koninklijk Park 1, 7315 JA Apeldoorn; telefoon: 055-212244.

De eerste landelijke tentoonstelling annex ruilbeurs voor militaria-verzamelaars in 1984 wordt gehouden op *zondag 8 januari* a.s. van 11.30 tot 16.30 uur in de Raadskelder te Bussum, Brinklaan 35. De zaal gaat voor exposanten en tafelhuurders open om 11.00 uur, voor bezoekers exact om 11.30 uur.

Toegang *f* 2,50 per persoon, kinderen tot 10 jaar onder geleide gratis. Tafels te huur à *f* 10,- per stuk (inclusief toegang voor 1 persoon), maximaal 3 tafels per persoon. De bodega (zijzaal) is beschikbaar als vrije ruilruimte. Enige uitstalruimte is daar mogelijk.

Parkeerruimte is in voldoende mate aanwezig, bar voor hapjes en drankjes de gehele dag geopend.

Alle leden van *'Mars et Historia'* en hun introducees zijn van harte welkom.

Voor aanmeldingen expositie en tafelruimte verzoeke telefonisch contact op te nemen, telefoon: 02152 - 64469, uitsluitend in de avonduren.

DE DONDERBUS

Inkoop Verkoop Ruil

Antieke wapens, Orden, Militaria, Uniformen, Uitrustingsstukken, Documentatie Eerste en Tweede Wereldoorlog. Aankopen van gehele verzamelingen.

Adres: Oostzeedijk beneden 231 A
3061 VW Rotterdam.
Geopend vrijdag 19-21 uur,
zaterdag 10-18 uur.
Telefoon: 010-140267
01862-2338
3274 ZJ Blaaksedijk - NL

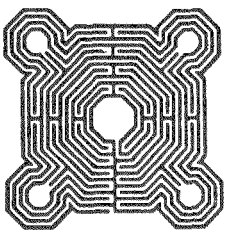

Boekhandel A. HOUTSCHILD

Papestraat 13, 2513 AV 's-Gravenhage,

tel.: 070-467949

Gespecialiseerde boekhandel voor de onderwerpen:

- *geschiedenis en politiek 20e eeuw*
- *militaire geschiedenis*
- *tweede wereldoorlog*
- *marine en maritieme historie*
- *militaire luchtvaart*
- *wapens en uitrusting*

Service: 5 - 6 maal per jaar een catalogus. Alleenvertegenwoordiging van Bernard und Gräfe Verlag, München - bijna alle titels voorradig.

Bibliotheek: Wij leveren alle binnen- en buitenlandse boeken tegen RIB-voorwaarden. Bibliografieën van leverbare boeken in USA, Engeland, Frankrijk en Nederland (najaar '82 ook Duitsland) op microfiches aanwezig, dus geen eindeloos gezoek, maar redelijk snelle levertijden.

BOUTIQUE DE LA GRANDE ARMÉE

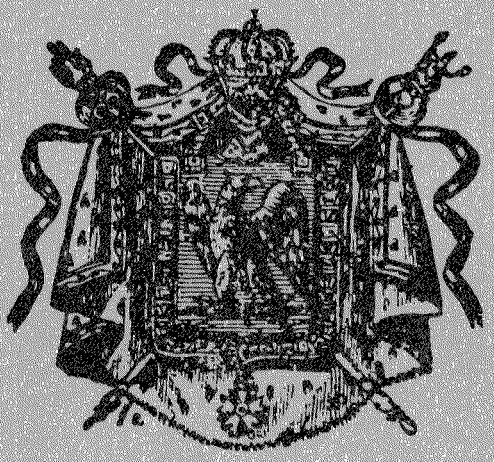

Het adres voor Historische Militaire en Civiele figuren, boeken, prenten, tijdschriften, wargame en alle verdere informatie op dit gebied.

geopend
Woensdag t/m Zaterdag
10.00 - 18.00 uur

W. C. J. EN I. S. SCHOPPEN
Willem de Zwijgerlaan 120
2582 EV Den Haag
Holland
Tel 070-541039

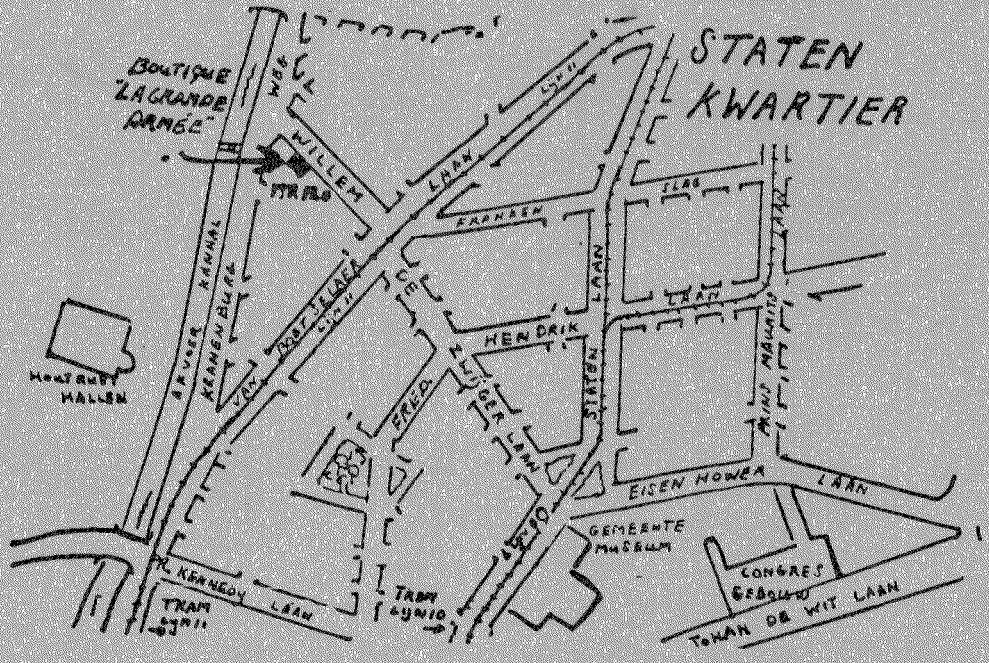

Uitgebreide catalogus en twee halfjaarlijkse aanvullingen verkrijgbaar, door storting van *f* 9,75 onder vermelding 'Catalogus' op giro 3263514 van Boutique La Grande Armée, Willem de Zwijgerlaan 120, Den Haag.